

*Népszolgálat és kompromisszum. Életmű a szocialista
Romániában*

JELIGE:
„a jók viszont – ha tökéletesek – harcolni nem tudnak”

TARTALOMJEGYZÉK

1. Bevezető.....	3
2. A kisebbségi magyar történetírás feladatai a programadó írások tükrében.....	6
3. Kor(társ)kép.....	10
4. Esettanulmány: Imreh István munkássága.....	16
5. <i>Ambivalens diskurzus</i>	18
6. Recepció.....	25
7. Következtetések.....	28
8. Melléklet.....	30
9. Bibliográfia.....	38

1. BEVEZETŐ

„*Harcol az egyik rossz a másik rosszal; továbbá harcolnak egymással a rosszak és a jók; a jók viszont – ha tökéletesek – harcolni nem tudnak.*”
(Augustinus, *De Civitate Dei*)

Katherine Verdery a Ceaușescu diktatúra időszaka alatti, román kulturális életről szóló művének címében a kompromisszum és az ellenállás szavak szerepelnek, mely magtartási formák értéktelítettsége és morális tekintetben való meghatározottsága vitathatatlan.¹ A rendszerváltás közelsége és a múlt rendszerhez kapcsolódó, nagyon is élő (sőt esetenként személyes érdekek által is meghatározott) képzetek és értékítéletek,² ill. az elit XX. század második felében való tevékenységének/szereplésének az ön- vagy más általi meghatározásának a több irányból való befolyásoltsága a történészek általi kutatást nagymértékben megnehezíti. Jelen írásunkban nem vállalkozhatunk a morális értékektől való elhatárolódásra, így ez helyett a Katherine Verdery által meghatározott kategóriákat vesszük át, némileg módosítva azt. A kommunista rendszer fennállásának időszakában való tevékenységek (legyen az egyéni vagy csoportos) mindegyike besorolható az *ellenállás*, a *kompromisszumkötés* vagy pedig a *megalkuvás* cselekvést kifejező – és ezzel egy időben a cselekvés erkölcsi megítélését is magába foglaló kategóriáiba. Jelen dolgozatban a kompromisszumos megoldás egy – esettanulmányyszerű – bemutatására vállalkozunk, igaz a megnevezett „címkék” közötti határvonal megvonása, a szubjektivitást igénylő megközelítésből kifolyólag, igencsak problematikus. Értelmezésünk szerint a rendszerrel kötött kompromisszum jellegű „szerződés,” a népszolgálati tevékenység egyik lehetséges módja, ugyanakkor a legális cselekvés kizárólagos garanciája abban az esetben, ha a közvetített értékek és a tevékenység célja nem (vagy nem teljes mértékben) egyezik meg a hivatalos (jelen esetben a párt által közvetített és meghatározott) irányvonallal. Ennek a meghatározásnak az értelmében tézisünk szerint, Imreh István munkásságának (a rendszerrel szembeni viszonyt illetően) egyik legfontosabb jellemzője a kompromisszum jellegű megoldások alkalmazása.

¹ Verdery, Katherine: *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*. Humanitas, Buk. 1994.

² A román állam kommunista rendszerrel szembeni hivatalos álláspontjához ld. *Comisia prezidențială pentru analiza divturii comuniste din România*. Buc. 2006,
http://www.presidency.ro/static/ordine/RAPORT_FINAL_CPADCR.pdf, [19. 02. 2012.]

Jelen dolgozatban a marxista történetírás jegyeit, és a kommunista rendszer által kötelezővé tett „*vulgármarxista*”³ irányvonalat megkülönböztetjük egymástól, és ezen utóbbi tárgyalására fektetjük a hangsúlyt. Mindezt – az mellett, hogy a megnevezett irányvonalak lényegesen különböznek egymástól és más-más célokat szolgálnak az is indokolja, hogy maga a kutató személy, Imreh István (1919–2003) sem egyazon módon viszonyult a marxista történetnézethez és a Román Kommunista Párt ideológiájának alapjaként szolgáló vulgármarxista dogmához. Míg az előbbinek egyes elemei – több általunk használt forrás tanúsága szerint is – tudományos szempontból hatást gyakoroltak rá, ill. munkássága során eredményesen hasznosította, addig a kommunista diktatúra narratívájának kötelező használata tevékenységére hátráltatóan hatott. Következésképpen, míg a marxi világszemlélet egyes elemei Imreh István tudományos szemléletének részét alkotják, addig a kommunista rendszer ugyanennek a tudományos tevékenységének a kereteit/kontextusát határozta meg (határolta be).

A kisebbségi magyar történetírás feladatai a programadó írárok tükrében fejezetcím alatt az 1918-as fordulatot követően született kisebbségi történetírás feladatait rögzítő reprezentatív szövegek központi elemeit ismertetjük, annak okából, hogy Imreh István munkásságának eredményeit és törekvéseit a korszakba beágyazottan tárgyalhassuk. Másrészt meg a programadó írárokban számba vett feladatok és a kommunista rendszer időszakában született eredmények összevetése (az esetleges sikertelenség okainak a feltárásával) adalékokat nyújthat a kommunista párt hatalmának káros hatásának mértékére is, ugyanis a romániai kisebbségi magyar történetírás gyökerei közvetlenül a két világháború közötti időszakra nyúlnak vissza.⁴

Dolgozatunk második részében, *Korkép* fejezetcím alatt arra teszünk kísérletet, hogy felvázoljuk a XX. században tevékenykedő jelentősebb kolozsvári magyar kutatók tudományos munkásságát az 1945/48-as cezúra szempontjából, ill. a kommunisták hatalomra jutásának és birtoklásának tudományos eredményekre gyakorolt hosszú- és rövidtávú hatásai viszonylatában. Az elemzett kutatók kiválasztásakor két szempontot vettünk figyelembe: egyrészt a hazai és nemzetközi ismertséget/elismertséget, ill. az Imreh Istvánnal való szakmai

³ A fogalmat Erich Hobsbawm használja a marxista történetírás melletti kortesbeszédként is értékelhető munkájában, melyben éles határvonalat von a kelet-európai kommunista rendszerek által „kiforgatott” és ideológiává, sőt propagandává degradált vulgármarxizmus és a marxista filozófia/történetnézet között; Hobsbawm, Eric: *A történelemről, történetírásról*. Napvilág, Bp. 2006. 168.

⁴ Nagy Áron: A romániai magyar történetírásról. In. *História*. 1987/3; <http://www.tankonyvtar.hu/historia-1987-03/historia-1987-03-081013-7#>, [03. 04. 2012.]

kapcsolat meglétét, ill. mértékét. Tézisünk az, hogy a kommunista párt hatalomra jutásának következtében a kutatók (több tekintetben is) irányt kellet, hogy változtassanak, ill. többé-kevésbé, tudományos értelemben véve kényszerpályára terelődtek. Ennek mibenlétének a feltárására teszünk kísérletet egy-egy kiemelt életműn keresztül.

A „*kényszerpályák*” vázlatos, és szükségképpen szelektív áttekintését és a kisebbségi magyar történetírás feladatainak nagyvonalakban való felvázolását követően térünk rá dolgozatunk második részére: Imreh István kommunista rendszer alatt folytatott tevékenységére. Az *Imreh István munkássága* fejezetcím alatt röviden felvázoljuk a kutató tudományos tevékenységének legfontosabb jellemzőit, történetiszemléletének mibenlétét, ill. életműve maradandóságának és időtállóságának az okát. A dolgozat ezen részében Imreh István intézményes keretek között folytatott munkásságára helyezzük a hangsúly, külön kitérve a szóban forgó intézmények és a hatalom közti viszonyra. Ezt követően az „*Ambivalens diskurzus*” alcím alatt, Imreh István nyomtatásban megjelent művein keresztül mutatjuk be a hatalomnak való megfelelés követelményének kézzelfogható jeleit. Ebben a részben elsősorban a szövegelemzés minőségi következtetésekre alkalmas módszerét használtuk, ugyanakkor egyes esetekben – amikor megalapozottnak és eredményesnek láttuk – a kvantifikáció módszerét is igénybe vettük, mely módszert ugyancsak az említett szövegeken alkalmaztunk.

A *Recepció* cím alatt, az előző fejezetekben elemzett tevékenység/életmű retrospektív értékelését igyekeztünk feltérképezni első sorban Imreh István visszatekintő és értékelő/minősítő szövegein keresztül. A szakmabeliek, az egyetemi hallgatók és a nagyközönség Imreh István munkásságához való viszonyulását, ill. annak megértésének a fokát, mindenekelőtt az Imreh István kézirat-hagyatékában fellelhető levelezésekből rekonstruáltuk. Ugyanebben a fejezetben a Román Kommunista Párt Imreh István tudományos teljesítményével szembeni viszonyulásának a milyenségét is igyekeztünk érzékeltetni. Ennek felderítéséhez – a szakirodalom mellett – a kutatásunk során készített interjúkat használtuk fel.⁵

⁵ Kutatásunk során interjút készítettünk Benkő Samuval, Csucsuj Istvánnal, Egyed Ákossal, Farkas Máriával és Kiss Andrással. Munkamódszerünk szerint a beszélgetést hangfelvételnél rögzítettük, átírtuk, majd az átírt szöveget az esetleges javítások és korrektúra érdekében visszajutattuk az adatközlőkhöz. Lévé, hogy az összes interjú javított változata, a jelen dolgozat leadásának határideje előtt nem került vissza hozzánk, az átírásokat e helyen nem tesszük közzé. Mindazonáltal a jegyzetekben jelezzük, ha a dolgozat törzsszövegében közölt információhoz, valamely interjú/beszélgetés alkalmával jutottunk hozzá.

2. A KISEBBSÉGI MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁS FELADATAI A PROGRAMADÓ ÍRÁSOK TÜKRÉBEN

Az empirikus társadalomkutatás az általános európai szinthez képest Erdélyben később, a XX. század elején kezdett formát ölteni. Ennek a fejlődési tendenciának, és általános törekvésnek volt elengedhetetlen hozadéka a szociológia és a szociográfia módszereinek a térségben való meghonosodása. A trianoni döntés következtében a tudományművelés, tudományszervezés és a politika közötti kapcsolat szorosabbá vált, ugyanis az újonnan kialakult helyzet megkövetelte az értelmiségiektől a politikai állásfoglalást, így a szerzők műveinek általános törekvése a politikai akaratalakítás és a közvélemény-formálás volt.⁶ A két világháború közötti időszak román nemzetépítő törekvéseinek következtében a kisebbségi magyar elit tudományos tevékenységének közvetlen meghatározója a nemzeti megmaradás volt, amihez a körülmények „adottak voltak,” hiszen Mikó Imre szavaival élve „[...] csak egy létében állandóan veszélyeztetett kisebbség tudja minden erejét a pártharcoktól elvonva a maga létkérdéseinek megoldására összpontosítani.”⁷ A nemzeti törekvésekkel szorosan egybefonódott a társadalmi/szociális problémák előtérbe kerülése, ugyanis „Az új körülmények között egyértelművé vált, hogy önazonosságuk, a kisebbségi magyar kultúra alapja csak a népi kultúra lehet, mert a falusi lakosság adja a kisebbségi társadalom többségét.”⁸

Asztalos Miklós (1899–1986) 1929-ben, a *Magyar Kisebbség* hasábjain megjelentetett programadó írása a korszak kisebbségi magyar történetíróinak céljait tekintve reprezentatívnak ítéltető,⁹ ugyanis gondolatai több szerzőnél, évtizedeken át – azonos vagy revideált formában – visszaköszönnek, ugyanakkor az általa megfogalmazott célkitűzések a gyakorlat szintjén is megvalósulni látszottak/látszanak. A fentebbi korrajzból, és annak tudományosságra gyakorolt hatásából is talán kitetszik, hogy a diaszpórába szorult értelmiség számára a tudományos kutatás egy jól meghatározott cél érdekében folyt, vagyis a

⁶ Cseke Péter: A tényfeltárás műhelyei a két világháború közötti Erdélyben. In. *Tiszatáj*. 2002/1. 61–62; <http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/folyoiratok/tiszataj/02-01/cseke.pdf>, [29. 02. 2012.]

⁷ Mikó Imre: Erdélyi politika. *Magyar Kisebbség*. 1998/3–4; <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&lapid=10&cikk=m980307.htm>, [03. 03. 2012.]

⁸ Bárdi Nándor: A kisebbségi értelmiség önképe a második világháború előtt. In. *Magyar Kisebbség*. 1998/3–4; <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&lapid=10&cikk=m980307.htm>, [03. 03. 2012.]

⁹ Asztalos Miklós: A kisebbségi történetírás feladatai és módszerei. I. rész. In. *Magyar Kisebbség*. 1929/5. 168–175; Asztalos Miklós: A kisebbségi történetírás feladatai és módszerei. II. rész. In. *Magyar Kisebbség*. 1929/6. 223–231; Asztalos Miklós: A kisebbségi történetírás feladatai és módszerei. III. rész. In. *Magyar Kisebbség*. 1929/7. 248–252.

társadalommérnöki terveknek rendelődött alá, „alkalmazott” tudománnyá válva. Asztalos Miklós mindezt a lehető legvilágosabban fogalmazza meg programadó írásában kijelentve, hogy: a „*Félreértés elkerülése végett le kell szögezniünk, amikor a történelmet a kisebbségi kérdés szolgálatába állítjuk, eleve le kell mondanunk arról, hogy a történelem itt öncél lehessen,*”¹⁰ mert „*A kisebbségi történetírás sem öncél, csak eszköz e kérdés megoldásához. Feladatait és módszerét tehát a kérdés természetéhez kell igazítani.*”¹¹ Ez azonban korántsem jelenti a tudományosság feladását, ugyanis a „*való történelem feltárására*” van szükség minden olyan esetben, amikor a múlt falszifikálásának eszközével igazolják a kisebbségi jogok, nemzetközi szerződésekbe foglalt be nem tartását.¹² A történelemkutatás feladatát tehát Asztalos Miklós az aktuális helyzetnek a fejlődés pontos bemutatásával való magyarázatában látja, melynek során a történésznek „*a keverékfajú társadalom élére vonatkozó megállapításokat mintegy biogenetice [kell] kimutatnia.*”¹³ „*Oly történetírássra van szükség, amely az évszázadok folyamán helyenként kialakult keverékfajú társadalmak belső életének ezernyi tényező által meghatározott és meg nem változtatható életformáját tárja fel*”¹⁴ mivel a korabeli állapotok kialakulásának az okát abban látja, hogy az organikus fejlődés által kialakult természetes formákkal szemben a nemzeti érdekek kerekedtek felül.¹⁵ Mindezekből kitűnik, hogy a kisebbségi történetíró elsődleges feladata a „*keverékfajú*” társadalom származásának a magyarázata, az illető társadalom céljainak és ideális fejlődési modelljének a megértése, ill. magyarázata, rá kell mutatnia arra, hogy ez az etnikailag heterogén társadalom milyen módon őrizte meg homogenitását és ki kell emelni azokat a szellemi vagy természeti tényezőket, melyek az adott társadalom fejlődését egy bizonyos irányba terelték. Ennek a kutatásnak az eredményeként a történésznek „*[...] az emberi jogokat történelmi múlttal alátámasztó momentumok kimutatása [nyílik alkalma], másodszor az eltagadhatatlan változási párhuzamok kapcsán a példaadás, példamutatás lehetősége és végül a keverékfajú társadalom önmagával való megismertetése [is lehetővé válik].*”¹⁶

A kisebbségi történetírásnak, célirányos jellegéből adódóan nem lehet más szempontja (nemzeti,¹⁷ kronologikus, anyagi- vagy szellemi erők vizsgálata) csak a

¹⁰ Asztalos Miklós: A kisebbségi történetírás feladatai és módszerei. II. rész. In. Im. 224.

¹¹ Uo. 225.

¹² Asztalos Miklós: A kisebbségi történetírás feladatai és módszerei. I. rész. In. Im. 175.

¹³ Uo. 173.

¹⁴ Uo. 174.

¹⁵ Uo. 173.

¹⁶ Asztalos Miklós: A kisebbségi történetírás feladatai és módszerei. III. rész. In. Im. 249.

¹⁷ A tanulmányban a kisebbségi történetírás módját illetően az a kikötés is megjelenik, mely szerint a magyarság „keleti és nyugati” elválasztását a „faji” együvé tartozásnak felül kell írnia. A román kommunista rendszer alatti

„társadalomtudományi.” Asztalos Miklós fogalomhasználata szerint a „társadalomtudományi” és a „szociológiai” terminusok azonos értelműek, így mindkét kifejezés „*összefoglalója mindazoknak a tudományoknak, amelyek valamely viszonylatban az emberi kollektívizmus vizsgálatával foglalkoznak.*”¹⁸ A letűnt korok társadalmának totális/globális elemzéséhez a kisebbségi kutatóknak a módszerei a „társadalomtudomány” módszerei kell, hogy legyenek. Mai fogalomhasználat szerint ezt inter- és multidiszciplináris módszereknek neveznék.¹⁹ Asztalos Miklós a kisebbségi történetírás feladatainak a meghatározása mellett, ennek a tevékenységnek az intézményesülését, vagyis egy Romániai Magyar Kisebbségkutató Intézetnek a megalapítását is igencsak szükségesnek látja.

Venczel József (1913–1972) az 1936-ban közölt, *Metamorphosis Transilvaniae* című írásában, melyben Erdély 1918-as metamorfózisának következtében, a kisebbségi magyar elit „revíziójának” a szükségességét emeli ki,²⁰ az erdélyi történetírók feladatáról is szót ejt.²¹ Venczel az erdélyi magyar értelmiség kizárólagos feladataként/hivatásaként a népszolgálati tevékenységet jelöli meg. A magyar kultúra ápolását és megőrzését a hagyományos, paraszti társadalom életének a vizsgálatával látja feléleszthetőnek, ill. megőrizhetőnek. Az „önrevízió” egyik fontos elemeként a társadalmi önismeretet, vagyis a történelmi múltismeretet nevezi meg, ugyanakkor fontosnak tartja az „erdélyi magyar társadalomszemlélet” kialakulását is, mely lényegében a korban uralkodó társadalmi viszonyok és életkörülmények sok szempontból való szociológiai vizsgálatát, ill. az eredmények pontos számbavételét és kiértékelését jelenti. Mindezen kutatások „*az erdélyi magyar kultúrszellem öntudat-alakító lényegét*” is növelik, másrészt meg a társadalomtudományi kutatások eredményei olyan

időszak cenzúrája azonban szigorúan tiltotta (a hetvenes évekig még a román történetírást illetően is), hogy a politikai- és a kultúrnemzet együttes tárgyalását, ill. erdélyi és magyarországi viszonyok egymástól el nem különített tárgyalását; Lázok Klára: Könyvkiadás és cenzúra az 1950-60-as évek Romániájában. In. *Regio*. 2007/3. 126; <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00067/pdf/117-145.pdf>, [01. 03. 2012.]

¹⁸ Asztalos Miklós: A kisebbségi történetírás feladatai és módszerei. II. rész. In. Im. 225.

¹⁹ E helyen nem akarunk párhuzamot vonni Asztalos Miklós programadó írása és a szöveg publikálásával azonos évben (1929), Marc Bloch és Lucien Febvre által megalapított *Annales. Histoire, Sciences Sociales* folyóirat történetírói programja között, de nagy a kísértés, ugyanis több tekintetben megfigyelhető a hasonlóság.

²⁰ Venczel József írásában az önrevízió gondolata Makkai Sándor, először 1931-ben megjelent *Magunk revíziója* könyvének központi gondolatára vezethető vissza, melyben a szerző a trianoni határrevízió központi gondolatát, a kisebbségi magyarság szemléletbeli átalakulásának a szükségességére változtatta; Ld. Makkai Sándor: *Magunk revíziója*. Pro-Print, Csíkszereda, 1998; <http://www.adatbank.ro/cedula.php?kod=324>, [03. 04. 2012.]

²¹ Venczel József: *Metamorphosis Transilvaniae*. In. *Magyar Kisebbség*. 1998/3–4; <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&lapiid=10&cikk=m980312.htm>, [03. 03. 2012.]; A tanulmány megjelenésének eredeti helye: Venczel József: *Metamorphosis Transilvaniae*. In. *Hitel*. 1936/1. 73–80.

szellemi termékek, melynek hiányában a társadalomépítési tervek gyakorlati megvalósítására nem kerülhetne sor.²²

A felvázolt kisebbségi történetírói programokkal a két világháború közötti időszak historiográfiai irányvonalait közel sem merítettük ki, ugyanakkor ismertettük a korszak törekvéseinek általános tendenciáit és ezzel együtt Imreh István, és a vele kortárs erdélyi magyar történetírók munkásságának irányát/célul kitűzött értékeit is. A magyar történetírás feladatairól vallott nézetek nem csupán a két világháború közötti időszakra jellemzőek, hanem a kommunista rezsim időszakának erdélyi magyar történetírói eredményeinek számbavételekor is megfigyelhető egy olyan irányú törekvés mely – esetenként nem csupán gyakorlati, hanem elvi szinten is – a fent megfogalmazott értékeknek a kontinuitását mutatja. Az ismertetett programadó írásokban foglalt célok beteljesítésének a kötelességét a XX. század második felében alkotó erdélyi magyar értelmiségiek is magukénak vallották, ill. a feladatokat igyekeztek törleszteni. Ez mellett az a kijelentés is megkockáztatható, hogy az interbellikum korszakának (általánosságban vett) történetírói kánonja (tematikai és módszertani tekintetben) nem éles ellentétje a marxista történetírásnak és nem elsősorban azért, mert a magyar történészek mind baloldaliak lettek volna (habár nem véletlen, hogy szép számmal akad közöttük ilyen is).

A fenti premisszákból kiindulva helytállónak véljük azt a következtetést mely szerint a XX. század második felének erdélyi magyar történetírása, a megfogalmazott célok tekintetében eredményesen és sikeresen törlesztette a kisebbségi magyar történetírásra háruló sajátos feladatokat. Mindezzel együtt azonban nem szabad megfedkezünk vagy elhanyagolhatónak látnunk a kommunista rendszer gátló és akadályoztató jellegét sem, mely a történetírásra és a történészekre is állandó jelleggel (intenzitását tekintve változóan) nehezedett.

²² A társadalomkutatás ilyen értelemben vett, pragmatikus szemlélete Venczel József eszmerendszerében, elsősorban a Dimitrie Gusti köré csoportosuló bukaresti szociológiai mozgalom közvetlen hatásának tudható be (Vö. Momoc, Antonio: *Capcanele politice ale sociologiei interbelice. Școala gustiană între carlism și legionarism*. Curtea Veche, Buk. 2012. 19–79.), ugyanakkor a szellem- vagy humán tudományok „utilitárius” szemlélete a kisebbségi magyar történetírás általános jegyeként írható le.

3. KOR(TÁRS)KÉP

„Hogy az itt felsorolt művek nem egy esetben kompromisszumok árán jöttek létre? – kérdezheti a mindig kérdező. Igen! de ne felejtjük: szinte mindannyian kompromisszumok árán maradtunk életben. A kompromisszumok századunk kontinentális kényszerpályáin keletkeztek.”
(Benkő Samu)

Az 1945-ös, de főként az 1948-as változások az élet minden területén fordulatot hoztak és ez alól a történetírás sem volt kivétel. A hivatalos osztályharcos szemlélet – eufemisztikusan szólva – elvárása mellett, a romániai magyar történészekre más jellegű kötelezettségek is hárultak a román kommunista rendszer nemzeti jellege miatt, mely főként a Ceaușescu időszakban volt a rendszer meghatározó jegye, de a Dej korszak '50-es éveiben, ill. a '60-as évek elején is tapasztalható volt. Ezek a külső elvárások a korszak történészeinek személyes életpályájukra éppen annyira hatással voltak, mint kutatási területükre, téziseikre vagy az általuk használt módszertanra. Mindezek mellett a kutatás nélkülözhetetlen feltételei is nagyban leszűkültek, hiszen a nyugati szakirodalomhoz- és az elsődleges forrásokhoz való hozzáférés lehetősége erősen akadályoztatott volt, úgy ahogyan a történészek szakmai – vagy más jellegű – utazásai is. Mindez mellett a magyar tudományosság/tudományszervezés intézményeit (melyek az 1918 és 1940 közötti román asszimilációs politikát-, ill. a háború okozta viszontagságos körülményeket átvészelték) teljes mértékben megsemmisítették, vagy beolvasztották a negyvenes-ötvenes évek folyamán (ld. pl. Bolyai Egyetem vagy az Erdélyi Múzeum-Egyesület). A kedvezőtlen feltételek mellett a kisebbségi magyar történetírás képes volt eredményeket felmutatni, és olyan történészeket „kitermelni,” akiknek kutatási eredményei napjainkban is értéknek tekinthetők, még akkor is, ha sok esetben a politikai nyomás eredményezte „kényszerpályáról” kell beszélni, mely első sorban a politikatörténet ideológiától teljes mértékben átítatott útvjáról a gazdaság-, művelődés- és társadalomtörténet „terelőútjainak” taposásában jut kifejezésre.

Szabó T. Attila (1906–1987), Kelemen Lajos (1877–1963) mellett az egyik legnagyobb hatást gyakorló, egyénisége a korszak erdélyi magyar humán tudományok művelőinek, ill. iskolateremtő egyénisége az erdélyi nyelvtörténeti kutatásoknak. Kezdetben a teológiai és a szépirodalom fele tájékozódott, de egyre inkább a nyelvészet, a történelem, a néprajz, az irodalomtörténet és a szociográfia fele kezdett nyitni, amiben nagy szerepe volt annak, hogy 1925-ben közelebbi kapcsolatba került az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárával és annak akkori levéltárosával, Kelemen Lajossal. 1928-ban a kolozsvári egyetemre iratkozott

be bölcsészettudományi szakra, ahol angol nyelvet, magyar irodalmat és egyetemes történelmet tanult.²³ 1930-ban a nagyenyedi Bethlen-, majd Zilahon a Wesselényi Kollégiumban tanított, és ottlétének ideje alatt a nyelvészet felől megközelítve igyekezett feltérképezni az illető települések történetét. Ezen kutatások összefoglalása lényegében a disszertációja volt, melyet 1934-ben védett meg Debrecenben. Élete következő szakaszát Kolozsváron élte le, melynek következtében életműve nagyobbik része Kolozsvár és környékének a történeti-néprajzi megismeréséhez kapcsolódik. Szabó nagy elismeréssel tekintett a Dimitrie Gusti köré csoportosuló román falukutató mozgalomra és vallotta a magyar falukutató mozgalom, szakszerű módszerekkel való művelésének elengedhetetlen szükségességét.²⁴ 1936-ban Szabó T. Attila volt az, aki elsőször szervezett falukutató tábort Bábonban, mely a tudományosság szempontjából (is), a kezdeményezés okából igencsak jelentős eseménynek tekinthető.²⁵

1940-ben a kolozsvári egyetemen katedrát kapott, de az Erdélyi Tudományos Intézet és az EME intézményeiben is felelős pozíciója volt. A '40-es évek végén bekövetkező változásokkal a marxizmus tételei nevében Szabó T. Attila tudományos munkásságát is kritikával illették, és mivel nem volt hajlandó ennek engedni az „újgrammatikus iskola” követőjének bélyegezték. Az ellene indított rágalmak sorozatába illik be az az eset is, melynek során Benkő Samu elmondása szerint „[...] egy nyilvános gyűlésen egyenesen Sztálin művei lebecsülésével vádolták meg, mert felszólalásában cikkeknek nevezte a klasszikusként tisztelt szovjet államférfi nyelvészettel foglalkozó írásait, holott a bíráló szerint – azok tanulmányok.”²⁶ 1952-ben, több neves kutatóval együtt elbocsátották az egyetemről, de mivel hiányát nem tudták pótolni 1954-ben visszahívták, így nyugdíjazásáig (1971) adhatott elő. Az egyetemmel való kapcsolatot 1971-et követően sem szakította meg, de írásaiból kitetszik,

²³ Szabó T. Attila életútjának és tudományos tevékenységének a részletesebb ismertetését/elemezését ld. még: Benkő Samu: Szabó T. Attila műhelyei. In. Benkő Samu: *Újrakezdések. Tanulmányok, előadások, beszélgetések, búcsúztatások 1990–1995*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 1996. 170–193; Péntek János: Szabó T. Attila. A régi és a megújult Erdélyi Múzeum-Egyesületet összekötő életmű. In. Kovács Kiss Gyöngy (Szerk.): *Hivatás és tudomány. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiemelkedő személyiségei*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2009. 463–493; Benkő Samu: Szabó T. Attila a tudományszervező. In. Benkő Samu: *Alkalmak és szavak. Tanulmányok, előadások, beszélgetések, vallomások, búcsúztatások*. Polis, Kolozsvár, 2002. 220–231.

²⁴ „A társadalom tárgyilagossá tanulmányozása megismerteti a falusi társadalom hibáit és erőseit, tehát azokat a vonásokat, melyeket fűrognatni, illetőleg fejleszteni kell. A néprajzi jelenségek (település, építkezés, gazdasági élet, fadaragás, háziipar, szellemi élet, népdal, népnyelv) ismerete pedig megmutatja azt a szellemi és anyagi műveltség-kincset, amelyet az a nép termelt, illetőleg külső hatásokra elfogadott, de többé-kevésbé a maga lelkéhez, de viszonyaihoz hasonlított;” Idézi: Benkő Samu: Szabó T. Attila műhelyei. In. Im. 180.

²⁵ Az 1936-ban, Szabó T. Attila tudományos vezetésével megrendezett bábonyi munkatáborról részletesebben ld.: Dr. Szabó T. Attila: Az első munkatábor. In. *Hitel*. 1937/1. 51–65; Molter Péter: Falukutató Bálványosváralján. In. *Hitel*. 1940–1941/3–4. 285–306.

²⁶ Benkő Samu: Szabó T. Attila műhelyei. In. Im. 185.

hogyan neheztelt a tanszék tagjaira. Mindazonáltal, Péntek János megállapítása szerint a helyzet romlásáért elsősorban nem ők, hanem a magyarságtudományok művelésére egyre inkább ránehezedő megszorítások voltak felelősek.²⁷ Még az egyetemi munka mellett 1966-tól egymagában neki kezdett az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* szerkesztéséhez, melynek első kötete 1975-ben jelent meg. Az első kötet megírását igénylő óriási energia szükségszerűvé tette az egyszemélyes műhely kiszélesítését, így a következő kötetek összeállításához egy kisebb munkacapat szerveződött Szabó T. Attila köré. A szótörténeti összefoglaló negyedik kötetének 1984-es megjelenését követően a súlyosbodó politikai körülmények egyre több aggodalomra adtak okot, majd 1987-ben Szabó T. Attila váratlan halála még inkább megrendítette a kutatócsoportot.

Jakó Zsigmond (1916–2008) ugyancsak annak a generációnak a tagja volt, akinek szakmai munkássága tekintetében Kelemen Lajos meghatározó személyiség volt, ugyanakkor munkássága nagymértékben magán hordja Mályusz Elemér népiség- és településtörténeti iskolájának a nyomait is. Forrásfeltáró és forrásértelmező írásai tematikai tekintetben igen szerteágazóak: gazdaság-, társadalom-, művelődés-, írás- és könyvtörténettel egyaránt foglalkozott, ahogyan a szakszerű forráskiadás kánonjának a megteremtéséhez/kialakításához is nagymértékben hozzájárult. A Jakó Zsigmond által középpontba helyezett történeti tematika több történetírói iskola programjába is beillik (bizonyos tekintetben a marxista történetírás irányvonalaiba is) ugyanakkor Kubinyi András véleménye szerint nem lenne helyes az életmű, egyetlen iskola keretébe való beillesztése sem.²⁸

A szerteágazó témaválasztás az életmű egészét tekintve egységes keretbe illeszthető be, melyben a szakaszosságot és az időnkénti kényszerpályákat az intézményes és a hatalom általi elvárások jelentették.²⁹ Pályája kezdeti időszakában központi helyre kerültek a település-, gazdaság- és parasztságtörténeti kutatások. A kommunista hatalomátvételt követően azonban Jakó úgy értékelte, hogy a marxista tanok és a források ebben nem összeegyeztethetők,³⁰ így kutatási reflektora a népiségtörténetről/”agrárvilágról” a segédtudományok, paleográfia, forráskutatás, írás- és könyvtörténet fele terelődött. Mindez azonban nem jelentette azt, hogy teljes mértékben semlegesíteni tudta volna a központi irányítás káros hatását. Erre a

²⁷ Péntek János: Szabó T. Attila. A régi és a megújult Erdélyi Múzeum-Egyesületet összekötő életmű. In. Im. 486.

²⁸ Kubinyi András: Jakó Zsigmond a történettudós. In. *Erdélyi Múzeum*. 2006/3–4. 14; http://epa.oszk.hu/00900/00979/00418/pdf/EM-2006_67_03-04epa.pdf, [16. 03. 2012].

²⁹ Ld. „... pályám egy nagy kaland volt...” Beszélgetés Jakó Zsigmonddal. Kérdezt: Lupescuné Makó Mária, 2006, március, Kolozsvár. In. *Erdélyi Múzeum*. 2006/3–4. 16–27; http://epa.oszk.hu/00900/00979/00418/pdf/EM-2006_67_03-04epa.pdf, [16. 03. 2012].

³⁰ Uo. 19.

legpregnásabb példa talán a kolozsmonostori konvent 1259–1556 közötti időszakából ránk maradt latin jegyzőkönyv, magyar nyelven való kivonatos átírása volt, melynek kiadását a Kommunista Párt nem engedélyezte azzal az ürüggyel mely szerint a kivonatos, fordításban megjelenő forráskiadás nem egyezik a román tudományosságban szokásos forráskiadói módszerrel.³¹

A Kolozsvárra kerülését (1941) követő évben már oktatott az egyetemen mely tevékenységet egészen 1981-ig folytatta, az 1952 és 54-es évek közötti időszak kivételével.³² Az egyetemi oktatástól eltekintve Jakó nem vállalt, nyilvános szereplést, így kutatásaiba merülhetett és nem érték fölösleges zaklatások.

Csetri Elek (1924–2010) generációs társainak többségéhez hasonlóan az erkölcsi és a szakmai megmaradás érdekében a gazdaság- és a művelődéstörténet keretében igyekezett kutatni és publikálni a szocializmus időszaka alatt. 1947-ben államvizsgázott a kolozsvári egyetem bölcsészettudományi karán, melyet követően beiratkozott a doktori képzésre. Annak ellenére, hogy már ebben az időben (1947) folyamatban volt az egyetemre való tanári kinevezésre, erre csak 1949-ben került sor mivel viszonya az újonnan kiépült/kiépített rendszerrel közel sem volt felhőtlen. A körülmények következtében figyelme a gazdaság-, és a művelődés területére koncentrált, ill. ezen belül az ifj. Wesselényi Miklós életét és munkásságát kutatta, egy monográfia megírása céljából. Mindazonáltal „*Egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a Wesselényi-életrajz egy olyan személyisége, akinek pályájában a döntő momentum a politikai tevékenység volt, az akkori Romániában nem írható meg,*” így figyelme szükségképpen egy olyan személyiségekre terelődött át, akik jelentőségét az egyetemes tudományosság is elismeri, így jutott el Kőrösi Csoma Sándor vagy Bethlen Gábor személyéhez.³³

1980-ban Csetri Elek és Imreh István közös műveként jelent meg az *Erdély változó társadalma*³⁴ című kötet, melyben a szerzők az erdélyi társadalom 1767 és 1821 közötti korszakának a statisztikai szempontból való megközelítését nyújtják. A nyolcvanas évek második felében a kutatási feltételek egyre inkább kedvezőtlenebbé váltak az alkotás és az oktatás számára egyaránt, így 1986-ban docensként vonult nyugdíjba, felhagyva az

³¹ Benkő Samu: A nyolcvanadik évtized. In: *Emlékkönyv Jakó Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1996. 491; <http://mek.niif.hu/02700/02717/02717.pdf>, [11. 03. 2012.]

³² Jakó Zsigmond egyetemi katedrától való megfosztására (1952) ugyanazon „tisztogatás” keretében került sor, melynek során Szabó T. Attilát is – ideiglenesen – eltávolították az egyetemről.

³³ *Ars longa, vita brevis*. Interjú Csetri Elek történész-akadémikus születésének 80. évfordulója alkalmából. Készítette Somai József. In: *Közgazdász Fórum* 2004. Július-augusztus. 3; <http://epa.oszk.hu/00300/00315/00028/pdf/00028.pdf>, [21. 03. 2012.]

³⁴ Csetri Elek–Imreh István: *Erdély változó társadalma 1767–1821*. Kriterion, Buk. 1980.

egyetemen való oktatói munkával. Ugyanezekben az években a nagyméretű nyomás következtében, a kiadási/publikálási lehetőségek is leszűkültek, így az összegyűlt írások egy részének a nyomtatásban való megjelentetésére csak a rendszerváltást követő években kerülhetett sor (a kortárs romániai magyar történészek többségéhez hasonlóan).

Egyed Ákos (szül. 1929) a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumban érettségizett, majd 1948 és 1952 között végezte egyetemi tanulmányait Kolozsváron. 1951-ben az egyetemen gyakornoki teendőket látott el, de oktatói pályájának hamarosan vége szakadt ugyanis családja kuláklistára került és őt végérvényesen elbocsájtották az egyetemről. Ez helyett, az egyetem elvégzését követően a Román Akadémia kolozsvári fiókjában, a társadalomtörténeti osztályon kapott kutatói állást, ahol a munkás- és a parasztmozgalmak kutatása volt a feladata. Nem sok idő elteltével sikerült a kutatást az agrár-, gazdaság- és a társadalomtörténet irányába terelnie, mely témák viszonylag nagyobb teret engedtek a történész saját meglátásainak a kifejezésére. A hatvanas évektől kezdődően, a politikailag szabadabb légkör következtében figyelme egyre inkább az 1848-49-es forradalom háromszéki területeken való kutatására terelődött, így ennek a munkának az eredményeképpen 1978-ban került kiadásra a *Háromszék 1848–1849* című monográfia.³⁵ A háromszéki szabadságharc összefoglalójának a megírását követően magától adódott a szabadságharc Erdély viszonylatában való történetének a kutatása, ugyanakkor a körülmények a nyolcvanas években ennek már nem kedveztek, így az *Erdély 1848–1849* című kétkötetes szintézis megjelenésére a kommunista rendszer bukását követően, a szabadságharc 150. évfordulója alkalmából, 1998-ban nyílt lehetőség.³⁶ A nyolcvanas években a „kényesebb” témák helyett újra a gazdaság- és társadalomtörténeti kutatások kerültek előtérbe Egyed Ákos munkásságának keretében is. 1981-ben jelent meg ebben a témában a történész egyik máig legsikeresebb műve *Falu, város, civilizáció* címmel.³⁷ A XIX. századi erdélyi modernizációs és urbanizációs folyamatokat vizsgáló kiadványban³⁸ a történész olyan jelenségeket helyez előtérbe, mint a vasúthálózat- és a hitelrendszer kiépítése, ill. az ipar- és a városfejlesztés

³⁵ Egyed Ákos: *Háromszék 1848–1849*. Kriterion, Buk. 1978.

³⁶ Uő: *Erdély 1848–1849*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 1998.

³⁷ Uő: *Falu, város, civilizáció: tanulmányok a jobbágyfelszabadítás és a kapitalizmus történetéből Erdélybe: 1848–1914*. Kriterion, Buk. 1981.

³⁸ A kötet, a tárgyalt időszak, de a használt módszerek és a kutatói prekonceptió tetében is rokonságot mutat ugyanakkor kronológiailag kapcsolódik Imreh István 1979-ben kiadott *Erdélyi hétköznapiak* című könyvéhez; Ld. Egyed Ákos: *Falu, város, civilizáció. Fejezetek Erdély gazdaság- és társadalomtörténetéből 1848–1914*. Kriterion, Kolozsvár, 2002. 5–7.

folyamatának a véghezvitele, mely témák részletesebb elemzésekor napjaink történészei számára is hivatkozási alapként szolgálnak az Egyed Ákos által végzett kutatások.³⁹

Szabó T. Attila, Jakó Zsigmond, Csetri Elek, Egyed Ákos és (a dolgozatunk következő részében részletesebben is tárgyalásra kerülő) Imreh István – de folytathatnánk a sort Kiss András (szül. 1922), Benkő Samu (szül. 1928) és mások neveinek a megemlékezésével, kiknek – munkásságára, egyaránt jellemző az Erdély történeti múltjának kutatása során kifejeződésre jutó, etnikai értelemben vett, átfogó szemlélet. Az erdélyi magyar társadalom etnikai kereteket meghaladó/holisztikus szemlélete, megkövetelte a román és a szász történeti kutatások eredményeinek az ismeretét, ugyanakkor a kortárs kutatókkal való együttműködést is, ami szemléletbeli, következésképpen pedig módszertani és tematikai kölcsönhatásokat is eredményezett a román és a magyar történelemkutatók között. Az együttes munka és az egymásra hatásnak kézzelfogható bizonyítékai a közös kiadványok vagy az emlékkönyvekben szereplő bilingvis tanulmányok is. Az említett magyar kutatókkal való közös munka tekintetében elsősorban David Prodan (1902–1992) és Camil Murășan (szül. 1927) nevét kell megemlítenünk, akik a XX. század második felében érvényre jutó politikaideológiai nyomással-, ill. a hivatalos román nacionalista irányvonallal szemben, a fentiekben felvázolt „stratégiákhoz” hasonló megoldásokat alkalmaztak a történelemkutatás szakszerű művelésének az érdekében.

Az e helyen tett kitekintőben nem törekedtünk a teljességre, sem az életművek bemutatását-, sem pedig a korszakban alkotó jelentőségteljes történészek maradéktalan számbavétele tekintetében. Célunk az volt, hogy Imreh István munkásságát egy olyan szélesebb keretbe helyezzük, melyen keresztül bepillantást nyújthatunk azokba a történetírói útkeresésekbe, melyeket a kommunista párt kötelező elvárásaira adott válaszként jöttek létre. Amint látszik kényszerpályáról (nem azonos mértékben, de) minden olyan esetben beszélhetünk, amikor az egyéni cél- és értékrendszer nem volt azonos a hatalom hivatalos ideológiájával, és az erre adott egyéni válasz nem a megalkuvás vagy az értelmiségi pályától való visszavonulás volt, hanem az adott körülmények közötti optimum keresése. Az említett történészeknek, a kedvezőtlen körülmények mellett is sikerült olyan műveket alkotniuk, melyek a napjaink, ill. az ideológiától mentes (vagy helyesebben, ettől kevésbé átítatott) tudományos mércéje szerint is magas szakmai színvonalat és megkérdőjelezhetetlen tudományos értéket jelentenek. Ennek a megállapításnak igen jó példája az 1986-ban,

³⁹ Pál Judit: Egyed Ákos nyolcvan éves. In: Pál Judit–Sipos Gábor (Szerk.): *Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2010. 7.

Köpeczi Béla szerkesztésében, Budapesten megjelent három kötetes *Erdély története*,⁴⁰ melyben a tárgyalt történészek kutatásink az eredményeit is felhasználták, ill. többször hivatkoztak rájuk. A kötet megjelenését követő vitához⁴¹ való hozzászólásra a jelen dolgozatban kiemelt történészek részéről a '89/90-et megelőző évekből nem találtunk példát, ugyanakkor a vita keretében,⁴² a magyarországi történészek részéről gyakran történik rájuk hivatkozás, mint igencsak termékeny és szakmailag elismerésre érdemes kutatókra, akiknek eredményei érdemesek a közönség ismeretére és a szélesebb tudományos köztudatba való beemelésre.⁴³

ESETTANULMÁNY: IMREH ISTVÁN MUNKÁSSÁGA

Imreh István személye általánosan ismert és történelmi munkássága szakmai – de laikus körökben is elismert. Életművének jelentős része a székelység múltjának (elsősorban gazdasági és társadalmi szempontból való) teljesebb megismerése és a történettudomány módszertanának a jelen igényeihez való közelítése tekintetében kimagaslóan elismerésre érdemes. A hazai –, ill. az európai történeti – és történetelméleti művek beható ismerőjeként írásainak színvonala európai mércével mérve is eleget tesz az elvárásoknak. Történetszemléletét elsősorban újszerűség és eklektikusság jellemzi abban az értelemben, hogy a múltbéli és a kortárs történetszemlélet ismeretében igyekezett egy sajátos, európai szinten is helytálló, ugyanakkor a helyi körülményekhez alkalmazkodó történetírást művelni, ill. történetszemléletet megfogalmazni, melynek elemei/gyökerei különböző mozgalmakhoz,

⁴⁰ Köpeczi Béla (Szerk.): *Erdély története három kötetben*. I–III. Kötet, Akadémia Kiadó, Bp. 1986; <http://mek.niif.hu/02100/02109/html/>, [29. 03. 2012.]

⁴¹ A háromkötetes *Erdély Történetének* a megjelenését követően, a román és magyar szakmai, ill. politikai körökben kibontakozott vitára éppen azért kerülhetett sor, mert a romániai helyzettel ellentétben – ahol a '80-as években a rendszer diktatórikus jellege nem alábbhagyott, hanem egyre inkább intenzívebbé vált – magyarországi berkekben a politikum a mindennapi és a tudományos életből egyre inkább visszaszorult.

⁴² A kötet megjelenését követően kibontakozott vita tárgyról és tartalmáról ld. bővebben: Köpeczi Béla: *Erdély története harminc év távlatából*. In. *Kisebbségkutatás*. 2006/1;

http://www.hhrf.org/kisebbssegkutataskk_2006_01/cikk.php?id=1332, [29. 03. 2012.]; Rác István (Szerk.): *Tanulmányok Erdély történetéről. Szakmai konferencia Debrecenben 1987. október. 9–10*. Debrecen. 1988.

⁴³ Egyed Ákos, Camil Murășan és Imreh István több kutató mellett (C. Daicoviciu, Șt. Pascu, V. Cheresteșiu, Al. Neamțu, T. Morariu, C. Bodea, B. Surdu, C. Nuțu, V. Curticăpeanu) társszerzői voltak a hivatalos román ideológiától- és nacionalista kirohanásoktól átitatott, 1961-ben megjelent *Din istoria Transilvaniei* című, a Román Akadémia gondozásában megjelentetett kötetnek, mely az 1986-ban Budapesten megjelent *Erdély Történetének* az ellenpéldája. A '61-es kiadvány szerzői között olyan kutatókat is találunk, akik ideológiai és politikai szempontból a hatalmi narratívához igen közel álltak. Az általunk kiemelt történészek esetében a kötet megjelenéséhez való aktív hozzájárulás, egy olyan hivatalos felkérésnek való elégtétel volt, amelyet az adott korszakban- és politikai viszonyok között kockázatos lett volna visszautasítani. Imreh István esetében (lévén, hogy kérdéseink Imreh István munkásságára vonatkoztak) Kiss András, a vele való beszélgetés kapcsán ezt külön ki is emelte.

történetírói iskolákhoz, ill. történetírókhoz, vagy értelmiségiek munkásságának hatásaihoz köthetők. Életművének egyes elemei, ill. szemléletének bizonyos vetületei rokonságot mutatnak a marxista történetírással, ill. a marxi szemlélettel és módszertannal is, azonban több, Marx által is képviselt gondolat más iskolák/mozgalmak programjában is visszaköszön, így annak végérvényes kijelentésére, hogy az említett szemlélet bizonyosan a marxizmus *közvetlen* hatása, kockázatos és korántsem megkérdőjelezhetetlen lenne. Következésképpen valószínűnek látjuk, hogy a történész munkáiban megfigyelhető tematikai sajátosság és a használt módszerek némelyike, melyek elemei a marxi történetszemléletben, ill. Marx történelmi tárgyú írásaiban is kifejezésre jutnak, annak a Hobsbawm által is megfogalmazott fejlődésnek a következménye, melynek során „[...] a történetírás több nemzedék során egy meghatározott irányba mozgott, tekintet nélkül művelőinek ideológiai kötődéseire [...]”.⁴⁴

Imreh István baloldali beállítottságának gyökereit – melyről írásai-, de a környezetében élt személyek is, utólagos visszaemlékezés során tanúskodnak –, véleményünk szerint a kisebbségi magyar elit népszolgálati ideológiájára és „*integrációs stratégiáira*” kell visszavezetni, melyek kiformalódása az első világháborút lezáró békeszerződésekig, ill. az ezt követő román nemzetállam-építési törekvési folyamatig vezethetők vissza.⁴⁵ A Venczel József és Mikó Imre (1911–1977) nevével fémjelvezhető generáció figyelmének középpontjában – a népi írókkal való szoros szellemi kapcsolat következtében is⁴⁶ – egyértelműen a paraszti társadalom és a falu állt,⁴⁷ hiszen „*Az új körülmények között egyértelművé vált, hogy önazonosságuk, a kisebbségi magyar kultúra alapja csak a népi kultúra lehet, mert a falusi lakosság adja a kisebbségi társadalom többségét.*”⁴⁸

Az említett népszolgálat ideológiája éppen ennek a társadalmi csoportnak a „*felemelését*” tűzte zászlajára, magába ötvözve a nemzeti megmaradás- és az aktuális szociális állapoton való javítás céljait. Imreh István munkásságára igen jellemző ez a két sajátos értékrend *egyensúlyi állapota*,⁴⁹ mely nem meglepő, hiszen szocializációjára éppen ebben a

⁴⁴ Hobsbawm, Eric: Im. 74.

⁴⁵ A generációs csoportok meghatározásához és integrációs stratégiáihoz ld. bővebben: Bárdi Nándor: A romániai magyar elit generációs csoportjainak integrációs viszonyrendszere (1918–1989). In: Bárdi Nándor–Simon Attila (Szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006. 41–66; <http://mek.oszk.hu/08000/08023/08023.pdf>, [04. 03. 2012.]

⁴⁶ Itt még meg kell említeni a Dimitrie Gusti köré csoportosuló bukaresti szociológiai iskola hatásait is, melyek ugyancsak ebbe az irányba terelték a figyelmet, ugyanakkor módszertani szempontból is kimagaslóan nagy hatást gyakoroltak az erdélyi magyar falukutató mozgalomra.

⁴⁷ Bárdi Nándor: A romániai magyar elit generációs csoportjainak integrációs viszonyrendszere (1918–1989). In: Bárdi Nándor–Simon Attila (Szerk.): Im. 43–44.

⁴⁸ Uő: A kisebbségi értelmiség önképe a második világháború előtt. In: Im.

⁴⁹ Az egyensúlyi kifejezést azért kell hangsúlyozottan kifejtenünk, mivel az Imreh Istvánt egyes kortársai, ill. az őt követő generáció többsége látványosabban a baloldal fele tolódott el, mert „*Úgy vélték, hogy a kisebbségi*

szellemi közegben került sor, melynek során szoros szakmai- és baráti kapcsolatba is került az ennek a szellemiségnek a képviselőivel.

Következésképpen, álláspontunk szerint Imreh István tudományos tevékenysége – úgy a történész által vallott történet szemlélet-, mint az alkalmazott módszereket illetően – rokonítható a marxista történetírással, ugyanakkor a kapcsolat nem egyirányú és valószínűleg nem is közvetlen hatás következményeként jött létre, hanem több, egy időben hatást gyakorló szellemi áramlat szintéziseként öltött testet.⁵⁰ Ez mellett a korszak sajátos problémái és az arra született megoldási programok/elképzelések ugyanakkor a behatárolt lehetőségek vagy megszorítások elemzése is szükséges egyes életmű, esetünkben Imreh István tudományos tevékenysége elemzésekor. A korszak sajátos problémái kapcsán elsősorban a kisebbségi létet szükséges kiemelni, míg megszorító/behatároló tényezők alatt az 1948 és 1989/90 közötti totalitárius rendszer – a tudományosság szempontjából (is) – egyértelműen káros hatásait kell kiemelni. Ebből következőleg „*Imreh István munkásságában is figyelembe kell venni azt, hogy milyen korban írt és, hogy amit írt feladatként írta vagy szabad akarattal.*”⁵¹

4. „**AMBIVALENS DISKURZUS**”

Az „ambivalens diskurzus” fogalmának magyar szakirodalomban való meghonosítása D. Lőrincz József nevéhez kötődik, aki *Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben* című könyvében, esettanulmányyszerű példáját nyújtja az 1989 előtti – kényszerű –, és utáni (1990–1994) – berögzült –, laikus és értelmiségi körökben megnyilvánuló ambivalens diskurzusnak.⁵² Az elsősorban (de nem kizárólag) nyilvános szférában megjelenő írások két síkon való értelmezhetősége, ill. az írás megfogalmazójának erre irányuló tudatos szándéka/törekvése nyilvánvalóan egy érdek és értékkonfliktusnak az eredménye. Az erdélyi magyar kisebbségi elit 1945 utáni értékeinek központi elemeit a közösség, a hagyomány és a népszolgálat képezi.⁵³ A „nép” ebben a kontextusban az erdélyi magyar kisebbséget, ill. annak

léthelyzetből való kilépés, az etnikai törésvonalak eltüntetését megoldja a kommunista párt képviselte internacionalizmus.” Bárdi Nándor: A romániai magyar elit generációs csoportjainak integrációs viszonyrendszere (1918–1989). In. Im. 44.

⁵⁰ E helyen talán fontos megemlíteni azt, hogy Imreh István végzettségét tekintve közgazdász volt, ami az életműve egészen végigkísérhető, hiszen bizonyára ennek is szerepe volt a sajátos téma- és módszerválasztásában. Ez mellett Marx hatása tekintetében sem jelentéktelen a közgazdaságtudományi iskolázottság (és szemlélet), hiszen a marxista filozófia hatásai – közel sem kizárólagosan, de – első sorban a közgazdaságtan tudományát érintették.

⁵¹ Kiss Andrással készített interjú. Kolozsvár, 2011.

⁵² D. Lőrincz József: *Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben*. Pro-Print, Csíkszereda, 2004.
<http://www.adatbank.ro/cedula.php?kod=322>, [13. 10. 2012.]

⁵³ Uo. 35.

egy kisebb (pl. regionális szempontból megkülönböztethető) csoportját/közösségét jelöli. A hagyományok – és a közösség, mint hagyományos társadalomszerveződési forma közvetett vagy közvetlen védése, ill. szolgálata, a paraszti társadalom érdekeinek a kielégítését a nemzeti megmaradás garanciáját is jelentette.⁵⁴

Ezzel az értékrenddel szemben állt, a 40-es évek végén, hatalmát kiépítő Román Kommunista Párt ideológiája,⁵⁵ mely nem csupán iránymutatóként/cselekvési keretként, hanem egyenesen dogmaként funkcionált⁵⁶ (tartalmabeli átalakulásokkal és intenzitását tekintve is változóan) egészen a kommunista rendszer megdöntéséig. A szocializmus ideológiájának alapját a marxizmus képezte, de a „*a tudományt ideológiává redukálta, az ideológiát pedig propagandaeszközzé, esetleges politikai álláspontok kicsinyes igazolásává,*”⁵⁷ aminek következtében a marxista gondolkodást megfosztotta lényegi elemitől és tőle idegen elemekkel töltötte tele. Ilyen „idegen elemnek” tekinthető a nemzeti, nacionalista diskurzus is, mely a román kommunista rendszer ideológiájának egyik meghatározó/kulcsfontosságú eleme.⁵⁸ Lévén, hogy a hivatalos diskurzus nacionalista vetületei a román nemzetállam megeremtését, vagyis a kisebbségek asszimilálását tűzte ki végső célul, a kisebbségi magyar elit törekvéseivel szemben helyezkedtek el.

A hivatalos ideológia és a kisebbségi magyarság értékei között feszülő ellentét, ill. a népszolgálat igényének az általános megfogalmazódása (az értelmiség kötelezettségérzete) játszott elsődleges szerepet az ambivalensnek nevezett diskurzus általánosan bevett szokássá válásában. Az ambivalens diskurzus alkalmazása lehetőséget adott arra, hogy egyrészt az értelmiségiek bizonyos értékeket továbbra is képviseljenek így megtartva hitelüket, másrészt meg a követelményeknek való minimális alkalmazkodással olyan fórumokat használhattak ki, melyek a kompromisszumkészség hiányában megközelíthetetlenek lettek volna, vagyis a hatalom szempontjából is legitimek maradhattak.⁵⁹

Az ambivalens diskurzus esetünkben való vizsgálatakor egyszerre kell elemzés tárgyává tennünk a leírt, szövegben benne foglalt információkat, azok bemutatásának a módját, a

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ A magyar kisebbségi elit (főként a politikai elit) azonban a kezdeti időszakban a baloldalt szövetségesnek tekintette a polgári oldallal szemben, mely eleve „*bűnösnek*” bélyegezte magyarsága miatt. A szovjet típusú berendezkedés azonban hamarosan nyilvánvalóvá tette, hogy éppen azokat az értékeket fenyegeti veszély, amelyek védelme érdekében szövetségre léptek a baloldallal; Bárdi Nándor: *Javaslatok, modellek az erdélyi kérdés kezelésére. A magyar elképzelések 1918–1940.* <http://adatbank.transindex.ro/vendeg/htmlk/pdf2400.pdf>, [17. 02. 2012.]

⁵⁶ Verdery, Katherine: Im. 28.

⁵⁷ Hobsbawm, Eric: Im. 152.

⁵⁸ Ld. Verdery, Katherine: Im.

⁵⁹ D. Lőrincz József: Im. 61–62.

szerző explicit vagy implicit véleményét a kifejtett témával kapcsolatban, írásának okait, a választott téma indokát, megjelent írásának a helyét és idejét, ugyanakkor a hivatkozott szerzők és idézett szövegek/szövegrészek okaira is fényt kell derítenünk. A tartalmi elemek körültekintő vizsgálata mellett azonban szükséges figyelni az írásból kimaradó információkra, ill. a szerző hallgatásának okaira is. A következőkben kísérletet teszünk arra, hogy a meghatározott szempontok segítségével egy példáját nyújtsuk az ambivalens diskurzus gyakorlati alkalmazásának.

Az ambivalens diskurzus alkalmazásának egyik – D. Lőrincz József által is kiemelt, ill.⁶⁰ – Imreh István által is alkalmazott módja az ortodox kommunista szövegrészek behelyezése olyan, önmagában koherens és egészet alkotó szövegrészek közé, melyek logikai szerkezetébe ezek nem illenek bele. Ezeknek a szövegrészeknek a beiktatása véleményünk szerint – éppen az integráltságuk hiányából fakadóan, ugyanakkor az ideológiai elvárásoknak való megfelelés kényszeréből kifolyólag – teljes mértékben külső követelményeknek igyekeznek eleget tenni, és nem a saját meggyőződés vagy vélemény kifejeződése. Az ilyen jellegű szövegrészek általában a tanulmány elején vagy a következtetésekben olvashatók, de esetenként a szövegtörzsbe is beékelődnek.

A tájékoztató vagy tudományos írások szövegei közé iktatott, pártpolitikai kurzust közvetítő paragrafusok mellett olyan írásokkal is találkozunk, melyek teljes egészében a hatalmi diskurzust közvetítik. Ennek az oka minden bizonnyal abban keresendő, hogy a párt által masszívan ellenőrzött kiadók felől érkező „felkéréseket” abban az időben „nem volt ildomos” visszautasítani.⁶¹ Ezzel párhuzamosan az a fejlődési tendencia is kimutatható, mely a cenzúra és a propaganda fokozatos összefonódását eredményezte. A szigorúan tiltott és a hivatalos pártkurzus által kötelezően előírt nyilvános kommunikáció a hetvenes évek végére fellebbezhetetlenül állandósult, de kifejlődésének kezdetei a korábbi időszakban is kifejtették hatásukat.⁶² Imreh István 1963-ban, a *Korunk* hasábjain megjelentetett recenziója, melyben egy, az 1948 és 1963 közötti korszak marxista történetírásának eredményeit – ortodox módon – összefoglaló kiadványt véleményez, az említett kötelező felkéréseknek egy példajaként értékelhető.

A marxista történetírás eredményeinek határtalanul pozitív megítélése és elismerő számbavétele mellett megjelennek a Kommunista Párt „dicső tetteit” laudáló passzusok is,

⁶⁰ Uo. 74.

⁶¹ Kiss Andrással készített interjú. Kolozsvár, 2011.

⁶² Györffy Gábor: Cenzúra Romániában. In. *Regio*. 2007/3. 107–108;
<http://epa.oszk.hu/00000/00036/00067/pdf/095-116.pdf>, [01. 03. 2012.]

melyek kifejezik, azt a „felismerést”/felismertetést mely szerint: „*Mind világosabbá vált, hogy a kommunista párt volt az az egyetlen politikai erő, amely magasra emelte a haladásért vívott harc zászlaját, a nép érdekeiért, azért, hogy Románia a hitlerista Németország ellen fordítsa fegyvereit.*”⁶³ Bizonyára, az ilyen és az ehhez hasonló szóvirágok további felsorakoztatása elől bújik ki a szerző a jelenkor-történetírás állásának ismertetésekor, amikor beletörődötten kijelenti, hogy „*Fölösleges e korszak egyes szakaszit, jelentősebb állomásait külön kiemelni, hiszen arról a dicsőséges periódusról van szó, amelynek lényege a szocialista forradalom győzelme, a szocialista rendszer megteremtése hazánkban, s amelynek mindennapjaiban élünk.*”⁶⁴

A román kommunista párt ideológia nemzeti jellegének a következményeként is értékelhető, hogy bizonyos témák tárgyalása során, nem lehetett kizárólag a történelmi Erdélyre koncentrálni, hanem a kutatásba a Kárpátokon-túli területek vizsgálatát is be kellett vonni.⁶⁵ Ugyanígy, Erdély népességére vonatkozólag tiltó listára helyezték azokat a műveket, ill. megvétózták azoknak az írásoknak a nyomtatásban való megjelentetését, melyek nem az itt élő népek békés együttélését mutatták be, hanem szigorúan vett nemzeti keretek között tárgyaltak valamely kérdéskört.⁶⁶ Mindazonáltal (eltérő – főként politikai – okok miatt) tiltott volt a Románia állam határai keretén belül élő román nemzet, és a diaszpórában élő románság –, ill. a magyar és a szász kisebbségi csoportok, és az anyanemzet közötti párhuzam megvonása.⁶⁷

Imreh István kutatásai tágabban értelmezve Erdély, de elsősorban Székelyföld, ill. Háromszék területére koncentráálódtak. *A rendtartó székely falu*⁶⁸ bevezető tanulmánya is az ebben a régióban fellelt falujegyzőkönyvek értelmezésével, ill. a kötet második része, ezeknek a falujegyzőkönyveknek a közzétételével foglalkozik. Ennek ellenére – és annak dacára, hogy a bevezető tanulmány tárgyalásában a havasalföldi, ill. a moldvai régiókról nem esik szó – a bevezető tanulmány következtetésében a következő paragrafus olvasható:

„*Így volt ez természetes módon mindenütt az országban. Különösképpen Moldva részei falvaiban, a havasalföldi moșneni községekben, a szász közösségekben, valamint ott is, ahol különböző nyelvű lakosok éltek együtt, azonos gondok gyötrőtteiként, közös harcok*

⁶³ Imreh István: Tizenöt év történetírása a „*Studii*” mérlegén (1947–1962). In. *Korunk*, 1963/8. 1015.

⁶⁴ Uo. 1017.

⁶⁵ Kiss András: Jakó Zsigmond (1916–2008). Túlélés, kényszerpálya, alkotás. In. *Korunk*. 2011/5. 98. http://korunk.org/letoltlapok/Z_YKorunk2011majus.pdf, [2012. 02. 16.]

⁶⁶ Lázok Klára: Im. 125.

⁶⁷ Uo. 126–127.

⁶⁸ Imreh István: *A rendtartó székely falu. Faluközösségi határozatok a bomló feudalizmus utolsó évszázadából*. Kriterion, Bukarest, 1973.

egymáshoz kapcsoltságuként.”⁶⁹ A gondolat egyértelműen a különböző nemzetiségű népek „testvéri együttélésének” ideál(l)ját idézi. Ennek ellenére szükséges megjegyezni, hogy a történeti múlt szigorúan vett nemzeti keretek közötti megkonstruálása ellen nem kizárólag a marxista történetírás, vagy a kommunista kánon emelt szót. A történelem holisztikus láttatásának az igénye, az európai történetírói iskolák programtervezeteiben éppen annyira jelen volt, mint amennyire a korszakban haladónak tekinthető román és magyar kutatók/kutatócsoportok is ennek szükségességét hangsúlyozták, érvként kiemelten hangsúlyozva az erdélyi társadalom multietnikus jellegét. Következésképpen az erdélyi história megírásakor érvényre jutó többnemzeti együttélést hangsúlyozó retorika, nem tekinthető kizárólag az elvárásoknak való elégtételként, még akkor sem, ha ez olykor túldimenzionáltan és ideológiai tételekkel megfűszerezve is jelenik meg. Az viszont, hogy a holisztikus szemlélet- és az összehasonlítás határai, Nagy Románia államhatáraival esnek egybe, majd minden bizonnyal politikaideológiai megszorításokra vezethető vissza.⁷⁰

A cenzúra megkerülésének egy másik módja, hogy a bemutatott/ismertetett jelenséget/személyiséget, a valósághűsége törekvő ismertetését követően, a történész a pártkurzus értékrendjének megfelelően ítélte meg.⁷¹ „*A feudalizmus hosszú évszázadait alapvetően jellemezte a kizsákmányolás, a sokak elnyomása a kevesek részéről, a szabadság hiánya és a tudatlanság, valamint a babonák uralma. Ebben a keretben a faluközösség, az egyszerű emberek kis csoportja kialakította – az egymáshoz tartozás, az egybebúvás szükségességének a tudatát, az egymásért való felelősségvállalást,*”⁷² vonja le a következtetést Imreh István a „feudalizmus” korszakának általános jellemzőinek az ismertetését követően. A marxista morális kategóriák alkalmazása mellett a szövegrészben a marxi világnézet azon elemei köszönnek vissza, melyeket/amelyekkel a kommunista rendszer a leginkább kisajátított/azonosult (a történelem „kizsákmányoló” és „kizsákmányoltak” közötti harcra való értékelése, a babonák, vallás és a miszticizmus elutasítás). Az idézett szöveg első mondata a marxi „feudalizmuskritika” vádját eleveníti fel, azonban a második mondatban a

⁶⁹ Uo. 90.

⁷⁰ Ebből a szempontból az Erdély történetében megjelenő szemlélet sokkalta realisabbnak tetszik. A szerzők az előszóban megjegyzik, hogy Erdély és az erdélyi társadalom keleti, ill. nyugati kapcsolatait illetően „*Míg Magyarországon esetében etnikai szempontból a magyarság volt az összekötő kapocs, Havasalföldet és Moldvát illetően a románság;*” Köpeczi Béla (Szerk.): *Erdély története három kötetben*. I. Kötet, Akadémia Kiadó, Bp. 1986. 6; <http://mek.niif.hu/02100/02109/html/>, [29. 03. 2012.]

⁷¹ D. Lőrincz József – a fentiekől némileg eltérően – az ambivalens diskurzus alkalmazásának ezen módját az ideológiai „ellenfél” véleményének pontos bemutatásában, majd annak „ellenséges” véleményének „cáfolatában” jelöli meg; D. Lőrincz József: Im. 74.

⁷² Imreh István: *A rendtartó székelő falu. Faluközösségi határozatok a bomló feudalizmus utolsó évszázadából*. Im. 90.

faluközösség azon értékei jelennek meg (közösség, szolidaritás), melyekkel – a retorika szintjén! – a hatalom is azonosult.⁷³

Henri H. Stahl egy 1986-os interjúban szól, az általa „marxizmus szabadságának” nevezett jelenségről. A megnevezés egy „ideológiától mentes tudományos módszert [jelöl], aminek világnézeti semlegességét éppen a marxizmusra való hivatkozással lehetett védelmezni.”⁷⁴ A marxi tételek szövegekbe való beemelésével, ill. a szocializmus „tudományos” megalapozóira való hivatkozással az értelmiségiek az ambivalens diskurzus egy másik módszerével éltek. Imreh István kommunista rendszer időszaka alatt megjelent műveiben is jelen vannak a Marxtól és/vagy Engelstől származó szövegrészek, ill. a rájuk való hivatkozás, ahogyan helyenként – igaz, ritkábban – Lenintől származó axiómák (sic!) idézésére is találunk példát. Mindazonáltal megfigyelhető, hogy igyekezett olyan szövegrészeket beemelni, melyek tudományos értékkel és a témát illetően relevanciával bírnak.⁷⁵ Ennek ellenére úgy véljük, hogy az említett utalások és hivatkozások nem a történész önszántából keletkeztek, hiszen a 40-es évek végét megelőzően, ill. a rendszerváltást követő időszakban megjelent írásaiban ezek teljes mértékben hiányoznak (ld. melléklet 8.4.). Kutatásunk során nagyon kevés esetben talákoztunk Imreh István szövegeiben a szocialista rendszer kiépítőinek, ill. vezetőinek a neveivel⁷⁶ vagy a tőlük származó szövegek idézésével.

A szocializmus ideológiai autoritásaira, ill. a baloldali érzületű értelmiségiek írásaira való hivatkozás kötelezettsége mellett, az antikommunista, sőt esetenként a polgári írókra való utalások tiltása, vagy az ezért való elmarasztalás is együtt járt. Az 1965-ban elindult *Gazdaságtörténeti Tanulmányok*, melynek első számában Imreh István megjelentette a *Majorsági gazdálkodás Székelyföldön a feudalizmus bomlásának időszakában* című írást, nagy vitát kavart történész berkekben, egyrészt a nevezett munka-, másrészt az eddigi eredmények és a továbbiakban megvalósítandó kutatási feladatok meghatározása tekintetében. Pataki József szerint az Imreh Istvánt ért kritika elsősorban abból az okból bontakozott ki, hogy „a szerző ezekben a fejezetekben [a társadalomtörténettel foglalkozó részekben], amelyek nem állnak kutatásának középpontjában, más munkák hiányában kénytelen volt fokozottabb mértékben igénybe venni polgári, sőt feudális szemléletű történetírók műveit is. A

⁷³ Lázok Klára: Im. 136; <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00067/pdf/117-145.pdf>, [01. 03. 2012.]

⁷⁴ Miskolczy Ambrus: Bevezetés Henri H. Stahl világába és történeti szociológiájába. In. Stahl, H. Henri: *A régi román falu és öröksége*. Bp. 1992. 19.

⁷⁵ A fentiekben kiemelt Imreh Istvántól származó szövegrészek ehhez- és az általában idézett szövegrészekhez képest „szélsőségesebb” példák, melyek általában nem jellemzőek a történész műveire, ráadásul azokból az évtizedekből származnak, amikor a történészekre nehezedő nyomás mértéke a legnagyobb volt.

⁷⁶ A Román Kommunista Párt vezetőire, vagy a Lenint követő szovjet pártfőtitkárok való utalásokkal egyáltalán nem talákoztunk.

könyv körül támadt vita éppen abból indult ki, hogy a szerző állásfoglalása e polgári történetírók célzatos magyarázatával – különösen Apor Károlyéval – szemben nem jutott elég határozottan kifejezésre.”⁷⁷ Böződi György ugyanezen munkát azért marasztalta el, mert úgy ítélte meg, hogy a szerző a „székely jobbágyság kérdését a múlt századbeli földesurak megvilágításában tárja fel,” és ez mellett „a székely földesúri birtok és a jobbági földek viszonyát illetően Imreh az uralkodó rétegek érdekeit kifejező törvénycikkekre hivatkozik, anélkül, hogy azokat behatóan elemezné és bírálná.”⁷⁸

A marxi gondolkodás, illetve a szocialista ideológia egy meghatározó eleme az igen jellegzetes, és nagyon is tudatos célok által meghatározott fogalomhasználat. Imreh István kommunista hatalom időszaka alatt kifejtett munkásságában a marxi gondolkodás központi elemeit leíró kulcsszavak és a hatalom narratívájára jellemző – François Thomas művében kiválóan összefoglalt⁷⁹ – fogalomhasználat egyes elemei is fellelhetők (pl. a harc, munka, kizsákmányolás, osztály, osztályharc... terminusok gyakori használata). E helyen a „feudalizmus” fogalmának használatát emelnénk ki, ugyanis feltételezésünk szerint a kifejezés Imreh István általi használata sokkal inkább a kommunista rendszer által támasztott követelményeknek, semmint a tudományos elvárásoknak tesz eleget.⁸⁰ Bónis György az 1948-ban megjelentetett művében jogi szempontból részletes elemzés tárgyává teszi a nyugat-európai feudális viszonyrendszer kialakulását, majd ezt összeveti a középkori magyar jogrendszerrel.⁸¹ Bónis a magyarországi – társadalmi, gazdasági és politikai szempontból is meghatározó – rendszert művében következetes módon hűbérinek, ill. rendinek nevezi. A nagy hatású művet a kommunista hatalom kiépítésével tiltólistára tették.⁸² Imreh István, írásaiban ugyanannak a valóságnak a megnevezéseként felváltva használja a marxi „feudalizmus,” és a Bónis György által (tudatosan) használt „hűbéri-,” „rendi-,” ill. „úrbéri” rend fogalmait. Mindazonáltal megfigyelhető, hogy míg az 1947-ben megjelentetett *Székely falutörvények*ben a feudalizmus fogalma egy alkalommal sem fordul elő, addig az 1973-ban kiadott *Rendtartó székely faluban* a hűbériség, a rendiség vagy az úrbériség terminusaival

⁷⁷ Pataki József: Eredmények és feladatok a Székelyek történeti múltjának feltárásában. In. *Korunk*. 1957/2–3. 330.

⁷⁸ Uo. 333–334.

⁷⁹ Thom, François: *Limba de lemn*. Buk. Humanitas, 2005.

⁸⁰ Itt azonban meg kell jegyezni, hogy az Imreh István szakmai formálódására igen nagy hatást gyakorló nyugat-európai, elsősorban francia történészek is következetesen a „feudalizmus” fogalmával jelölik a középkori politikai-, gazdasági-, társadalmi-, sőt bizonyos tekintetben a kulturális életet is magába foglaló (össz)társadalmi rendet/rendszert. Példaként elég, ha Marc Bloch feudális társadalomról írt nagy hatású művét említjük; Bloch, Marc: *A feudális társadalom*. Osiris, Bp. 2002.

⁸¹ Ld. Bónis György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Bolyai Tudományegyetem – Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1948; <http://www.adatbank.ro/cedula.php?kod=1123>, [14. 02. 2012.]

⁸² Kiss András: Jakó Zsigmond (1916–2008). Túlélés, kényszerpálya, alkotás. In. Im. 92.

szemben – melyek csak elvétve jelennek meg – a feudalizmus fogalmának használata lényegesen túlsúlyban van (ld. melléklet, 8. 4.).

Ahogy azt már fentebb is jeleztük, a kommunista párt hivatalos ideológiájának, szövegekben való jelenlétére, bizonyos jelenségek tárgyalásának hiányából is következtethetünk. Olyan személyekről (ld. fentebb ifj. Wesselényi Miklós esetét) vagy jelenségekről, melyek ellentétesek voltak az aktuális pártkurzussal nem volt szabad-, vagy ajánlatos-, ill. szakmai szempontból gyümölcsöző beszélni. A végeláthatatlan példák e helyen való felsorakoztatása helyett csupán egyetlen precedenssel illusztráljuk a cenzúra ilyen jellegű tudományos munkába való behatolását, és pedig az egyház intézményének és a vallás szerepének az Imreh István munkásságában való megjelenítésével, helyesebben ennek kimaradásával. A történész azon műveiben, melyek a diktatúra „erősebb” periódusában jelentek meg nyomtatásban, az egyház intézményének szerepe- és a vallás sok tekintetben meghatározó jelenléte (ne feledjük, hogy újkori faluközösségekről van szó) nem kerül tárgyalásra, ill. a szükségesnél kevesebb szó esik róla.⁸³ Ezzel szemben viszont azokban a kötetekben, melyek azonos témában íródtak, de nem Romániában-, vagy pedig a diktatúra valamely „liberálisabb” évtizedében jelentek meg, ugyanerre az intézményre, ill. kulturális jelenségre sokkalta nagyobb hangsúly kerül.⁸⁴

5. RECEPCIÓ

A kommunista rendszer fennállásának időszakában a párton –, ill. a nomenklatúrán – és a kedvezményezett csoportok köréből kiszorult, vagy kívül maradtaknak a legális módon való, nyilvános közegben kifejtett tevékenység engedélyezése érdekében meg kellett felelniük bizonyos kritériumoknak és eleget kellett tenniük bizonyos elvárásoknak. Ennek bemutatására tettünk kísérletet a fentiekben Imreh István munkásságán keresztül. A következőkben azt fogjuk megvizsgálni, hogy a kötelező jelleggel bíró hatalomnak való megfelelés fényében Imreh István történetírói tevékenysége mennyire érte el a kitűzött célt. Ezt egyrészt a szakmai és a nagyközönség részéről érkező visszajelzések alapján vizsgáljuk meg, külön kitérve az ambivalens diskurzus használatának (közönséggel és hatalommal szembeni) sikerességére, másrészt meg megnézzük, hogy az utólagos visszatekintés során Imreh István hogyan ítélte meg, ill. mennyire tartotta eredményesnek a szocializmus alatt kifejtett történetírói tevékenységét.

⁸³ Ld. pl: Imreh István: *A rendtartó székel falu*. Im.

⁸⁴ Ld. pl: Uő: *Székelyek a múltó időben*. Magvető, Bp. 1987.

A nyilvános szférában való ambivalens narratíva használatának előfeltétele, hogy a szöveg/vagy információközlő feltételez egy olyan befogadói réteget, melynek értékei, célja és nyelvezete/kódrendszere az általa képviseltekhez, ill. használtakhoz közel áll, illetőleg azonos.⁸⁵ Amennyiben ez hiányzik, megszűnik a kapcsolat az adó és az információt befogadó egyén/csoport között.

Az ambivalens diskurzus használatának megfelelő módja, ill. ezen lehetőség sikeres/eredményes kihasználása Imreh István tevékenységét elemezve nyilvánvaló, hiszen egyrészt kortársai, de a napjaink kutatói is elismeréssel nyilatkoztak, ill. nyilatkoznak munkásságáról, ugyanakkor a nagyközönség sorában is népszerűnek tekinthető kutatóról van szó, másrészt meg, egészen a nyolcvanas évek közepéig folytatott kutatói, ill. oktatói munkát intézményes, tehát állami keretek között, vagyis a hatalom által való (radikális) akadályoztatás hiányában.

A kép azonban árnyalásra szorul, hiszen az Imreh kéziratanyagában lévő szakmai levelezés között (annak ellenére, hogy a levelek tartalma általában véve, helyesebben nagy többségében a megfogalmazottakat támasztja alá), olyan – közönség részéről érkező – elismerő levél is található, mely a történész életművének a teljes mértékű félreértéséről tanúskodik (ld. melléklet, 8.1.). A „*Tisztelt Imreh István Professzor Elvtársnak*” címzett levél elismerően szól a kutató négy évtizedet felölelő tevékenységéről, melyet a székely múlt teljesebb megismerésének szentelt, így alkotva nagyot „*népünk szocialista-öntudat alakítása terén.*” A levél teljes szövege a hivatalos ideológiát közvetíti. Tudva azt, hogy a korszakban nem csupán a nyilvános, hanem a magán jellegű írásokhoz is hozzáférése volt a hatalomnak, azt is mondhatnánk, hogy a levélben a szerző az ambivalens diskurzust alkalmazta, saját személyi biztonságának a védelme érdekében. Mindazonáltal ebben az esetben ambivalens diskurzusról nem beszélhetünk, hiszen a hivatalos ideológia frazeológiáján kívül a levél semmilyen más információt nem közöl, továbbá nem tűnik, úgy mintha a feladónak különösebb nehézséget okozott volna az ortodox retorika bő használata.

A levelek nagy többsége nem csupán sokkalta távolságtartóbb a hivatalos narratívától, hanem még az a levél is kivételes, melyben a megszólításként a feladó a címzettet elvtársi titulussal ruházza fel (vagy minősíti le). Ezzel szemben a feladók nagy többsége a levélben Imreh István valamely művének szakmai érdemeiről, ill. a kutató munkásságának értékeiről ír, kiemelten nagyra tartva Imreh István történetszemléletének újszerűségét, használt módszereinek helyességét (kiemelve az interdiszciplinaritást), ill. az általa kutatott parasztság-

⁸⁵ D. Lőrincz József: Im. 58.

és gazdaságtörténeti múlt feltárásának a szükségszerűségét (példának okáért ld. melléklet 8.2. és 8.3.).

Úgy, ahogyan a szakmabeliek és a tágabban vett közönség is megoszlik az Imreh István írásainak olvasata, ill. értelmezése tekintetében, úgy a hatalommal szembeni – viszonylagosan sértetlennek tekinthető – munkavégzés kijelentése is árnyalásra szorul. Imreh István, egyetemen való, majd négy évtizedes oktatói tevékenysége, ugyanakkor írásainak gyakori közzététele is arról tanúskodik, hogy az elvárásoknak való minimális szintű elégtétel fejében munkáját tehetségéhez mérten, akadálytalanul folytathatta. Ezzel szemben viszont meg kell jegyeznünk, hogy (több, hozzá hasonlóan kimagasló kutatóval együtt) az egyetemen végzett munka és az általa betöltött státusz nem arányos, hiszen 1983-ban (annak ellenére, hogy többször is felmerült professzorrá való kinevezése) docensként vonult nyugdíjba.⁸⁶ A megérdemelt tisztség visszatartásáért a rendszer/a hatalom⁸⁷ és – elsősorban – annak nemzetiségekkel szembeni diszkriminatív politikája okolható.⁸⁸ Farkas Mária elmondása szerint, Imreh István professzorrá való kinevezését a Securitate egy László Gyuláról írt (enyhén szólva) elmarasztaló cikk megírásához kötötte, melynek megírására Imreh István nem volt hajlandó, így a tisztséget sem kapta/kaphatta meg.⁸⁹

A gyakori (és viszonylag akadálymentes) publikációkra vonatkozó kijelentésünkön, a kvalitatív és kvantitatív szempontból is finomításokat kell, hogy eszközölnünk. Imreh István életmű-bibliográfiája kiemelkedően sok tételt foglal magába,⁹⁰ ugyanakkor a 40-es évek végén/50-es évek elején és a 80-as években nyomtatásban megjelenő kiadványok, vagy nagyobb lélegzetű tanulmányok száma, más évtizedekhez viszonyítva számszerűen jóval kevesebb, főként, ha a magyar nyelvű publikációk számát vesszük figyelembe. Ez minden bizonnyal kapcsolatban van a politikai irányvonallal, ill. a pártpolitikai kurzusváltással, annyira, hogy a kommunista rendszer utolsó évtizedében műveit tiltólistára is helyezték.⁹¹ Ez mellet esetenként olyan tanulmányok is megjelentek a neve alatt, melyek témája ideológiailag

⁸⁶ Csucsuj Istvánnal készített interjú. Kolozsvár, 2011.

⁸⁷ Farkas Mária az akkoriban rektorként tevékenykedő Constantin Daicoviciu személyét nevezte meg úgy, mint, aki visszatartotta, ill. akadályoztatta Imreh Istvánt szakmai felemelkedésében. Az erre vonatkozó kérdésünkre azonban Csucsuj István tagadó választ adott; Farkas Máriával készített interjú. Kolozsvár, 2011; Csucsuj Istvánnal készített interjú. Kolozsvár, 2011.

⁸⁸ Imreh István, utólag a 90-es években egy szenátori döntés következtében megkapta a professzori címet, de mivel, előzőleg docensként vonult nyugdíjba, mindez anyagi juttatásokat nem vont maga után; Uo.

⁸⁹ Farkas Máriával készített interjú. Kolozsvár, 2011.

⁹⁰ Ld. Kiss András–Kovács Kiss Gyöngy–Pozsony Ferenc (Szerk.): *Emlékkönyv Imreh István nyolcvanadik évfordulójára*. Erdélyi Múzeum–Egyesület, Kolozsvár, 1999. 536–555. (megj. a megjelölt helyen az Imreh István által közölt írások fellelhetőségének adatai mellett, az Imreh Istvánról, ill. munkásságáról szóló irodalom jegyzéke is közölve van).

⁹¹ Farkas Máriával készített interjú. Kolozsvár, 2011.

erősen átszőtt, továbbá a kiadó már önmagában jelzi a könyv megjelenésének célját (pl. a R.N.K Akadémiai kiadója).

Úgy, ahogyan a publikált szövegek is magukon viselik a párt által támasztott követelményeket, az egyetemi munka során is szükségképpen meg kellett felelni ezeknek. Az Imreh István tanítványaival készített interjúk –, ill. a témában általuk közölt írások szerint annak ellenére, hogy voltak bizonyos megszorítások és ezzel együtt követelmények, Imreh István megtalálta a módját annak, hogy mindezek mellett olyan információkkal szolgáljon hallgatói számára, melyek átörökítése saját értékrendszere szerint szükségszerű volt.⁹² Csucsuj István elmondása szerint a párttal, ill. az egyetem vezetésével Imreh Istvánnak elsősorban nem a kurzusokon elhangzottak miatt alakult ki kisebb konfliktusa, hanem sokkal inkább az oktatott tárgyak miatt, mivel a vezetőséget többször számon kérték az Imreh István által előadott fasizmus és a második világháború témájában tartott tárgyakért, ill. ezen tárgyak tartalma felől állandó jelentéseket vártak a vezetőség részéről.⁹³ Úgy a kutatásunk során készített interjúk, mint az Imreh István tanítványai által e témában megjelent írások, egyöntetűen arról tanúskodnak, hogy a megszorítások ellenére a történész által tartott kurzusok nem voltak ideológiailag átszőve. Lévén, hogy az elhangzottakról a hallgatóság valamely tagja állandó jelleggel referált, (ami Imreh István számára is tudott dolog volt) „*Nem rugaszkodott el túlságosan [a hivatalos irányvonalról], de nem is kellett elrugaszkodnia,*” jegyezte meg Csucsuj István.⁹⁴

6. KÖVETKEZTETÉSEK

A XX. század második felének kelet-, és közép-(kelet)-európai történészeire nehezedő, hatalom általi elvárások és kötelezettségek következtében a század második felének historiográfiája sajátos jegyeket visel magán. A negyvenes évek végén kialakuló körülmények között a történészeknek egyre nehezebb volt azokhoz a célokhoz és általános értékrendszerhez tartaniuk magukat, melyeket ők, ill. elődjeik fogalmaztak meg a két világháború közötti időszakban. A nép- és a kisebbségi magyar nemzet szolgálatának az igénye mindazonáltal nem múlt ki, és a diktatúra időszakában is jól körvonalazható egy olyan történetírói kutatócsoport léte, mely ezen céloknak a beteljesítésén munkálkodott, megkeresve azt a járható utat, mely az elismerésre érdemes, politikai rezsimek fölötti történetírás, ill. a hatalom

⁹²Ld. Gyöngyösi Gábor: Milyen a székel ember? Imreh István: Székelyek a múlt idöben. In. *Napjaink* (Miskolc). 1998/2. 33.

⁹³Csucsuj Istvánnal készített interjú. Kolozsvár, 2011.

⁹⁴Uo.

kötelező direktíváinak való megfelelés kötelezettsége között húzódott. Ez a társadalmi és egyben szakmai magatartás járható út volt a '40-es évek végétől a '70-es évek végéig/80-as évek elejéig. A kommunista rendszer utolsó évtizedében azonban az osztályharcos szemlélet- és a román kommunista rendszer nemzeti jellegének látványos felerősödése miatt, a romániai magyar elit, addig használt stratégiái már nem bizonyultak használhatónak.

A hivatalos „vulgármarxista” narratíva általános és különbség nélkül mindenkre kötelező használatának kötelezettségére különböző válaszok születtek a historikusok körében. E dolgozat keretében a kérdés összetettségéből kifolyólag kizárólag a kompromisszumos megoldások keresésének példaértékű esetéről ejtettünk szót. A Szabó T. Attila, Jakó Zsigmond, Csetri Elek és Egyed Ákos életművének igencsak vázlatos áttekintésével talán nyilvánvalóvá vált, hogy a párt által kötelezővé tett és számon is kért elvárások, ill. intézkedések milyen közvetlen és közvetett hatással voltak az említett kolozsvári historikusok személyes életútjára és szakmai tevékenységére.

A szintetikus áttekintést követően Imreh István életművének kiragadása azt a célt igyekezett beteljesítette melynek értelmében analitikus módon igyekeztünk azokat a módszereket felvillantani, melyek az említett középút járásához, a hatalom által megszavazott legitimitáshoz elengedhetetlenül szükségesek voltak.

Az ambivalens diskurzus, ill. azok az értékek melyek ez mögött meghúzódnak a szakmai- és laikus közönség által is többségben megértésre, sőt nagymértékű elismerésre találtak, még akkor is, ha szélsőségesen ellentmondó példák is akadnak. Ezeknek a kiragadására azonban kizárólag azért vettük a bátorságot, mert Imreh István munkásságának a magas szintű elismertségét, sem a múlta- sem pedig a jelenre vonatkozólag nem kell, hogy bizonyítsuk.

7. MELLÉKLET

7.1.⁹⁵

„Kedves Imreh István Professzor Elvtárs

Az 1980. év küszöbén, könyvedet olvasva az Erdélyi Hétköznapiokról a XVIII. század második és a XIX. század első felében, sok szeretettel gondolkodom utolsó találkozásunkra. A Rendtartó Székely falu után, most új könyved tanulmányozva átfogó képet alkottam egész tudományos tevékenységedről, arról, amit csaknem négy évtized fáradhatatlan és önzetlen munkáddal alkottál népünk szocialista-öntudat alakítása terén. Minden sorban lüktet a szerkezet, a megtisztelés olvasóiddal szemben, mert őseink mindennapi életét tárod fel írásaidban a marxista-leninista történetírás pártosságával. Bármelyik tanulmányod olvasom, akár a székely szabadságrendszeréről, akár a hozzám érzelmileg közelebb álló ősről és erkölcsőről Keresztur-füszékben vagy éppen Gábor Áronról, mind-mind azt az örök igazságot tükrözik, hogy őseink példamutató konok harcot vívtak a létért, az emberibb életért, az egyén és a közösség szabadságáért. Szép termés ez, az idén betöltött 60. életévedben készített számvetés gazdag, és a román nép története, közös múltja elevenedik meg minden írásban.

Kívánom, hogy az 1980. év újabb eredményeket hozzon munkádban mindnyájunk épülésére, nemzetiségünk felvirágzására, hogy minél közelebb jussunk a régen várt összefoglaló nemzetiségtörténelmünk megírásához. Elvtársi tisztelettel üdvözlöm kedves családot, szeretett feleséged, gyerekeid és unokáid. »Székely módra« kívánok Boldog Új Esztendőt, bort, búzát és békességet!

Népköztársaságunk kikiáltásának évfordulóján s a beköszöntő Új Év küszöbén kellemes ünnepeket kíván Fazekas János.”

7.2.⁹⁶

„Kedves Tanár Úr!

Elnézést kérek, hogy ismeretlenül zavarom. Írásait mindig figyelemmel olvasom, mert a bennük kifejeződő szemléletmódot, a történeti szociológia módszereinek érvényesítését a puszta faktorológiával szemben elméleti szempontból nagyon fontosnak tartom. Úgy gondolom, hogy e szemléletmód rendszeres, ha nem is szigorúan szakdolgozat-szerű kifejtése hozzájárulhatna ahhoz, hogy a különféle önismereti törekvések ne az elmélet ellenére, vagy egyszerűen az elméleten kívül érvényesüljenek, hanem az elmélettel egybefonódva, ami többek között a múltat a jelennel egybekapcsoló lényegi, nem pedig felületi összefüggések feltárásának és tudatosításának egyik feltétele. Ezért gondoltam arra, hogy megkérdezzem, nem volna-e kedve 150–200 oldalnyi terjedelemben a Korunk sorozat számára/ mely természet – és társadalomtudományi sorozat/ összefoglalni a történeti szociológia, egyáltalán az elméleti igényrel művelt történetírás főbb problémáit. Amennyiben egyéb elfoglaltságai miatt a könyv megírására nem vállalkozna, egy az idevágó nemzetközi szakirodalom elméleti-módszertani szempontból, legfigyelemreméltóbb szövegeiből / az Annales köre, stb. készült válogatást is nagy örömmel fogadnánk.”

⁹⁵ Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattára, Kolozsvár, Imreh István kéziratgyűjteménye, 22. doboz, 392. csomag, Fazekas János gratulációja az Erdélyi Hétköznapiok megjelenése alkalmából, Bukarest, 1979. 12. 26.

⁹⁶ Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattára, Kolozsvár, Imreh István kéziratgyűjteménye, 22. doboz, 376. csomag, Molnár Gusztáv (a Korunk szerkesztőjeként írt) levele, 1977. 01. 17.

„Kedves István!

Hálásan köszönöm Csetri Elekkel együtt írt könyvedet. Elnézésedet kérem, hogy ilyen nagy késéssel nyugtázom, de előbb szerettem volna tanulmányozni, hogy érdemben is írhattak róla. Nos, a tanulmányozáshoz idő kell, s mint bizonyára magad is sokat dolgozó ember, jól tudod, hogy magunkfajtaéknak ebből van a legkevesebb.

Nem ismerem annyira Erdély társadalomtörténetét, hogy teljes szakszerűséggel szólhassak munkáidhoz, így inkább csak impresszióimat közlöm. Belelapozva a könyvbe, rögtön megkapott a feldolgozásba fektetett rengeteg munka, amit hűen tükröznek a gondosan elkészített táblák és ügyes diagramok. Azután beleolvasva, nagy meglepetéssel tartottam az erdélyi társadalom sokszínűségét és bonyolult voltát. Valójában úgy van, ahogy írástok: a történeti irodalom »megfeledezett«⁹⁷ erről, és ennek következtében »Erdély átlagossá, egynemű entitás jelzőjévé vált.«⁹⁸ Ha csak ezt a téves felfogást osztottátok volna el, máris nagy eredménynek kellene elkönyvelnünk. De hát ennél jóval többről van szó! Végülis minden jel azt mutatja, hogy meglepő pontossággal sikerült rekonstruálni Erdély demográfiai és társadalmi viszonyait a vizsgált időszakban. Én itt a »meglepő pontosságon«⁹⁹ a megközelítésnek azt a fokát értem, ami a prastatistikai korszak forrásai alapján egyáltalán elérhető.

Mindebben döntő része volt alapos forrásismereteken és történeti tudományokon kívül az alkalmazott módszernek is, melynek lényegét oly jól, és oly rokonszenvesen foglaljátok össze az I. fejezetben. Nagyon józan, hogyan kijelölitek a kvantifikáció határait: egyik oldalról »a leírt szám sem mindig igazabb a leírt szónál,«¹⁰⁰ másik oldalról pedig: »A matematika segítségével a múlt, a történelem tudományosabb tükrözést remélhet, a történetírás magabiztosabbá, ellenőrizhetőbbé válhat.«¹⁰¹

Teljes meggyőződéssel vallom és is ezt a felfogást, annál is inkább, mivel magam is kiadósan élek a kvantifikáció eszközeivel. Egy 1728-ból származó adóösszeírás anyagát dolgozom fel computer segítségével. 11 megye mintegy 2600 helységéről van szó, mintegy 400. 000. adattal. Ilyen nagyságrendű munkát kézzel feldolgozni lehetetlen lenne. Ugyanakkor azonban azt is le kell szögezmem, hogy a computer által nyújtott óriási segítség mellett sem vették érvényüket a kutatás klasszikus eszközei és módszerei. A kapott eredményeket állandóan ellenőrizni kell az eredeti forrásokhoz való viszonyulással, illetve így kell élelivelibbé tenni azt a kissé sematikus képet, amit a gép szükségképpen adni tud.

Még egyszer megköszönve szíves figyelmedet, és gratulálva a megjelenéshez, meleg szeretettel köszönt: P. Géza”

⁹⁷ Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattára, Kolozsvár, Imreh István kéziratgyatéka, 22. doboz, 395/a. csomag, Perjés Géza gratulációja, Budapest, 1981. 06. 01.

7.4.

Műcím	Kiadás éve	Oldalszám	Név szerinti utalások ⁹⁸	A „feudalizmus” fogalmának használata	Az „úrbériség” és a „rendiség” ⁹⁹ fogalmainak használata	A „hűbériség” fogalmának használata
<i>Székely falutörvények</i> ¹⁰⁰	1947	4 ¹⁰¹	Domanovszky Sándor		„rendi tagozódás”	
		5			„nyugati rendiség”	
		6			„a rendiség fokozatos kiépülése”	
		8			„rendiségkorabeli”	
		10	Tagányi Károly			
		11	Tagányi Károly		„rendi birtokjogi viszonyok” „rendiségben” „rendiségkorabeli”	
<i>A rendtartó székely falu</i> ¹⁰²	1973	5				„hűbéri társadalmi szerkezet”
		6		„feudális szerkezet”		
		7		„feudalizmus”		
		8	Erich Zöllner	„feudális termelési viszonyok”		
		9	Walter Markov Benda Kálmán		„rendi hagyományok”	
		11				„hűbérurak bandériumai”
		12		„antifeudális küzdelem” „feudális szerkezet”	„úrbéri állapotok” „úrbérszabályozó rendeletek”	

⁹⁸ A táblázatban kizárólag a szövegközi utalásokat jelölöm meg, vagyis azokat a szerzőket, amelyek neve a törzsszövegben nem, csak a jegyzetekben vagy a bibliográfiában szerepelnek, jelen táblázatban nem tüntettük fel. Ugyanakkor a táblázatból kihagytuk az elsődleges forrásként értékelhető művek szerzőinek neveit is. Ugyanitt kell felhívni a figyelmet arra, hogy az elemzett írások hosszúsága közel sem egységes, ami módosíthatja az általunk elemzett kritériumok eredményeinek az alakulására is.

⁹⁹ Imreh István ebben a műben a „rendiség” fogalmát egyrészt, mint komplex társadalmi és gazdasági szervezőelvnek a megnevezését- másrészt meg a rend fogalmát egy-egy a társadalmi hierarchia különböző fokán lévő csoportnak a megnevezésére használja (pl. „alsóbb rendbeliek”). A táblázatba kizárólag azon helyeket tüntettük fel, ahol a kifejezés az elsőként megjelölt jelenségre, vagyis a rendi társadalmi szerveződés intézményére vonatkozik. Ehhez hasonlóan az „úrbériség” fogalmát is csak abban az esetben tüntettük fel, ha az előzőleg említett komplex jelenségre vonatkozik (következésképpen a kifejezésből képzett személy, és státuszjelölő fogalmak - pl. úrbéres – jelen táblázatban nem szerepelnek).

¹⁰⁰ Imreh István: *Székely falutörvények*. Bolyai Tudományegyetem – Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1947. http://www.adatbank.ro/html/alcim_pdf8589.pdf, [15. 02. 2012.]

¹⁰¹ Az oldalszámokat a könyv digitális formátuma alapján jelöltük meg.

¹⁰² Imreh István: *A rendtartó székely falu. Faluközösségi határozatok a bomló feudalizmus utolsó évszázadából*. Kriterion, Bukarest, 1973.

			„feudális viszonyok”		
		13	„feudalizmus” „feudalizálódás” „feudális hierarchia”		
		16	Benkő Károly „feudális szerkezet”		
		19	„feudalizálódás folyamata”		
		21	Marx és Engels ¹⁰³ „feudalizálódás” „feudalizmus bomlása”		
		27	„antifeudális harc”		
		30	Teleki Domokos		
		31	Kővári László		
		32	„feudális szerkezet”		
		33	„feudális állam”		
		34	„feudalizálódás”		
		42	Teleki Domokos		
		54	„feudalizmus korabeli”		
		58	Dósa Elek		
		60	„feudalizmus”		
		68	„feudális birtokjog”		
		74	Teofil Frank Gheorghe Candrea Dósa Elek		
		75	Szabó István		
		76	Benedek Elek		
		77	Teleki Domokos Kővári László		
		78	Benkő Samu		
		81	Benkő Samu		
		82	Benedek Elek		
		85	„bomló feudalizmus”		
		87	„feudális világ”		
		88	„feudalizmus”		
		90	„feudalizmus”		
		179	Jakó Zsigmond		

¹⁰³ „A faluközösségben Marx és Engels a népi szabadság egyetlen megmaradt tűzhelyét köszöntötték, és úgy vélték, hogy az egészen a legújabb korig élt és fegyver volt az elnyomottak kezében.”

„A faluk birodalmának módjáról” 104	1996	182	Trócsányi Zsolt Tagányi Károly ¹⁰⁵			
		184	Dósa Elek V. Filep József			
		185	Marc Bloch			
		186		„feudális birtokviszony”		
		189			„úrbérrendezést pótló törvények”	
		190			„úrbériség”	
		191		„feudális birtokviszonyok”		
		192			„úrbéri maradvány” „úrbéres community”	
Erdély változó társadalma 106	1980	5	Marx Feurbach Kölcsey Nicolae Bălcescu			
		7	Maurice Druon			
		8	Marc Bloch			
		9	Marc Bloch	„a feudalizmusnak keresztelt rendszerben”		
		11				„hűbéri függőség”
		12	F. Braudel Lenin			
		15		„feudális társadalom” „feudalizmus bomlásának időszakában” „feudális társadalom”		
		22		„feudális társadalom”		
		25	Trócsányi Zsolt Lenin	„feudalizmus” „feudalizmus kezdeti időszakára” „feudalizmuske		

¹⁰⁴ Imreh István: „A faluk birodalmának módjáról.” In: Sipos Gábor (Szerk.): *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 1996. 179–194.

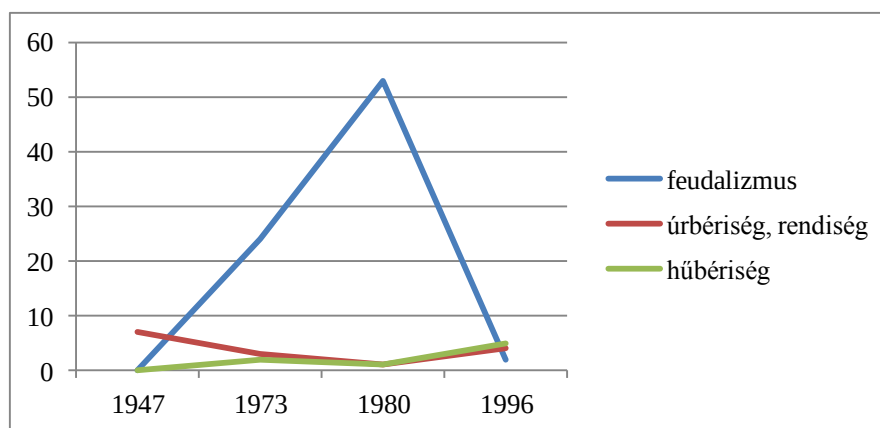
¹⁰⁵ Tagányi neve a tanulmány jelzett helyén egy Trócsányi Zsolt által idézett szövegrészben jelenik meg.

¹⁰⁶ Csetri Elek–Imreh István: Im.

			zdeti szakasza” „a feudalizmus késői, már bomlásig jutó szakasza ” „feudalizmus”		
	26		„feudális állam” „feudalizmus utolsó szakaszában” „feudális osztálytársadalo m”		
	28		„feudális termelési viszonyok” „feudalizmus kezdeteitől”		
	30		„feudális uralkodó réteg” „a feudalizmus megkésetten bontakozik ki”		
	31		„feudális szerkezetét”		
	32		„feudális viszonyok” „feudális termelőmód”		
	37		„feudális társadalom” „feudalizmus alkonyán”		
	41		„feudális termelési viszonyok”		
	44		„feudalizmus bomlási szakaszában” „antifeudális küzdelem”		
	45		„feudális viszonyok”		
	46		„feudális adóstatisztika” „feudális függőségben élő parasztság”		
	48		„feudalizmus”		
	56		„feudalizmus bomlásai szakasza” „feudalizmus” „feudalizmus”		
	57		„feudális birtokosok”		
	58		„feudális társadalom”		

				„feudális úri réteg” „feudalizmus bomlási szakaszában”		
		59		„»feudális« ígát hordozott” „feudális földesúri elnyomás”		
		62		„erdélyi feudális társadalomfejlődés” „feudális úri hatalom” „feudalizmus bomlási szakaszában” „antifeudális küzdelem” „feudális társadalom”		
		65		„feudális rendszer” „feudális termelési viszonyok”		
		67		„feudalizmus” „feudális rend” „feudális osztályozási szempontok”		
		68	Kővári László	„feudális társadalom”	„úrbéri állományok”	
		69		„feudális állam” „feudális kizsákmányolás” „feudális termelési mód”		
		70		„feudalizmus”		

ÖSSZESÍTÉS

8. BIBLIOGRÁFIA

Önálló kötetek, szintézisek

- Balázs Sándor: *A politika peremén*. Komp-Press, Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2004.
- Bárdi Nándor–Simon Attila (Szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006; <http://mek.oszk.hu/08000/08023/08023.pdf>, [04. 03. 2012.]
- Benkő Samu: *Alkalmak és szavak. Tanulmányok, előadások, beszélgetések, vallomások, búcsúztatások*. Polis, Kolozsvár, 2002.
- Benkő Samu: *Újrakezdések. Tanulmányok, előadások, beszélgetések, búcsúztatások 1990–1995*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 1996.
- Bloch, Marc: *A feudális társadalom*. Osiris, Bp. 2002.
- Bónis György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Bolyai Tudományegyetem – Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1948; <http://www.adatbank.ro/cedula.php?kod=1123>, [14. 02. 2012.]
- *Comisia prezidențială pentru analiza divturii comuniste din România*. Buk. 2006, http://www.presidency.ro/static/ordine/RAPORT_FINAL_CPADCR.pdf, [19. 02. 2012.]
- Csetri Elek–Imreh István: *Erdély változó társadalma 1767–1821*. Kriterion, Buk. 1980.
- D. Lőrincz József: *Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben*. Pro-Print, Csíkszereda, 2004. <http://www.adatbank.ro/cedula.php?kod=322>, [13. 10. 2012.]
- Egyed Ákos: *Falu, város, civilizáció. Fejezetek Erdély gazdaság- és társadalomtörténetéből 1848–1914*. Kriterion, Kolozsvár, 2002.
- Uő: *Háromszék 1848–1849*. Kriterion, Buk. 1978.
- Uő: *Erdély 1848–1849*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 1998.
- Hobsbawm, Eric: *A történelemről, történetírásról*. Napvilág, Bp. 2006.
- Imreh István: *A rendtartó székely falu. Faluközösségi határozatok a bomló feudalizmus utolsó évszázadából*. Kriterion, Bukarest, 1973.
- Uő: *Székelyek a múlt időben*. Magvető, Bp. 1987.
- Uő: *Székely falutörvények*. Bolyai Tudományegyetem – Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1947. http://www.adatbank.ro/html/alcim_pdf8589.pdf, [15. 02. 2012.]
- Jakó Zsigmond: *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárának múltja és feladatai*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1942; http://dspace.eme.ro/jspui/bitstream/10598/8740/4/EME_ETF133_Jako-Az%20Erd%C3%A9lyi%20Nemzeti%20M%C3%Bazeum%20Lev%C3%A9lt%C3%A1r%C3%A1nak%20m%C3%BAltja%20%C3%A9s%20feladatai.pdf, [03. 03. 2012.]
- Kovács Kiss Gyöngy (Szerk.): *Hivatás és tudomány. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiemelkedő személyiségei*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2009.
- Köpeczi Béla (Szerk.): *Erdély története három kötetben*. I–III. Kötet, Akadémia Kiadó, Bp. 1986; <http://mek.niif.hu/02100/02109/html/>, [29. 03. 2012.]
- Makkai Sándor: *Magunk revíziója*. Pro-Print, Csíkszereda, 1998; <http://www.adatbank.ro/cedula.php?kod=324>, [03. 04. 2012.]
- Miskolczy Ambrus: Bevezetés Henri H. Stahl világába és történeti szociológiájába. In. Stahl, H. Henri: *A régi román falu és öröksége*. Bp. 1992.

- Momoc, Antonio: *Capcanele politice ale sociologiei interbelice. Școala gustiană între carlism și legionarism*. Curtea Veche, Buk. 2012.
- Rácz István (Szerk.): *Tanulmányok Erdély történetéről. Szakmai konferencia Debrecenben 1987. október. 9–10.* Debrecen. 1988.
- Szabó T. Attila: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története és feladatai*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1942;
http://dspace.eme.ro/bitstream/handle/10598/8847/b1_130507.pdf?sequence=1, [10. 03. 2012.]
- Thom, François: *Limba de lemn*. Buk. Humanitas, 2005.
- Verdery, Katherine: *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*. Humanitas, Buk. 1994.

Cikkek, tanulmányok, interjúk

- Ars longa, vita brevis. Interjú Csetri Elek történész-akadémikus születésének 80. évfordulója alkalmából. Készítette Somai József. In. *Közgazdász Fórum* 2004.
- Asztalos Miklós: A kisebbségi történetírás feladatai és módszerei. I. rész. In. *Magyar Kisebbség*. 1929/5.168–175.
- Uő: A kisebbségi történetírás feladatai és módszerei. II. rész. In. *Magyar Kisebbség*. 1929/6. 223–231.
- Uő: A kisebbségi történetírás feladatai és módszerei. III. rész. In. *Magyar Kisebbség*. 1929/7. 248–252.
- Bárdi Nándor: A kisebbségi értelmiség önképe a második világháború előtt. In. *Magyar Kisebbség*. 1998/3–4;
<http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&lapid=10&cikk=m980307.htm>, [03. 03. 2012.]
- Uő: *Javaslatok, modellek az erdélyi kérdés kezelésére. A magyar elképzelések 1918–1940.* <http://adatbank.transindex.ro/vendeg/htmlk/pdf2400.pdf>, [17. 02. 2012.]
- Benkő Samu: A nyolcvanadik évtized. In. *Emlékkönyv Jakó Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1996. 490–496;
<http://mek.niif.hu/02700/02717/02717.pdf>, [11. 03. 2012.]
- Beszélgetés Egyed Ákossal. Készítette: Pelyach István. In. *Aetas*.2000/3.
http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/folyoiratok/aetas/2000_3/2000_3-11.htm, [21. 03. 2012.]
- Cseke Péter: A tényfeltárás műhelyei a két világháború közötti Erdélyben. In. *Tiszatáj*. 2002/1. 61–73; <http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/folyoiratok/tiszataj/02-01/cseke.pdf>, [29. 02. 2012.]
- Uő: Az erdélyi magyar tudományosság szervezeti keretei és szellemi irányultsága;
http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_2007_01/cikk.php?id=1772, [01. 03. 2012.]
- Egyed Ákos: Köszöntő. In. *Emlékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2004. 5–7;
<http://mek.niif.hu/06200/06269/06269.pdf>, [11. 03. 2012.]
- Gyöngyösi Gábor: Milyen a székely ember? Imreh István: Székelyek a múlt időben. In. *Napjaink* (Miskolc). 1998/2. 33.
- Györffy Gábor: Cenzúra Romániában. In. *Regio*. 2007/3. 95–116;
<http://epa.oszk.hu/00000/00036/00067/pdf/095-116.pdf>, [01. 03. 2012.]

- Imreh István: „A faluk birodalmának módjáról.” In. Sipos Gábor (Szerk.): *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 1996. 179–194.
- Uő: Tizenöt év történetírása a „Studii” mérlegén (1947–1962). In. *Korunk*, 1963/8. 1011–1017.
- Uő: Válságirodalom és hagyomány. In. *Korunk*. 1971/11. 1679–1686;
http://korunk.org/letoltdlapok/zf_Korunk1971november.pdf, [29. 02. 2012.]
július–augusztus. 1–12; <http://epa.oszk.hu/00300/00315/00028/pdf/00028.pdf>, [21. 03. 2012.]
- Kántor Lajos: Az Erdélyi Múzeum- Egyesület problémái. In. *Erdélyi Tudományos Füzetek*. 1930/23;
<http://dspace.eme.ro/bitstream/handle/10598/8757/EME ETF 23 Kantor-EME%20problemái.pdf?sequence=6>. [10. 03. 2011.]
- Kiss András: Jakó Zsigmond (1916–2008). Túlélés, kényszerpálya, alkotás. In. *Korunk*. 2011/5. 90–101. http://korunk.org/letoltdlapok/Z_YKorunk2011majus.pdf , [2012. 02. 16.]
- Kiss András–Kovács Kiss Gyöngy–Pozsony Ferenc (Szerk.): *Emlékkönyv Imreh István nyolcvanadik évfordulójára*. Erdélyi Múzeum–Egyesület, Kolozsvár, 1999.
- Köpeczi Béla: Erdély története harminc év távlatából. In. *Kisebbségkutatás*. 2006/1; http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2006_01/cikk.php?id=1332, [29. 03. 2012.]
- Kubinyi András: Jakó Zsigmond a történettudós. In. *Erdélyi Múzeum*. 2006/3–4. 1–15; http://epa.oszk.hu/00900/00979/00418/pdf/EM-2006_67_03-04epa.pdf, [16. 03. 2012].
- Lázok Klára: Könyvkiadás és cenzúra az 1950-60-as évek Romániájában. In. *Regio*. 2007/3. 117–145; <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00067/pdf/117-145.pdf>, [01. 03. 2012.]
- Mikó Imre: Erdélyi politika. *Magyar Kisebbség*. 1998/3–4;
<http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbség/index.php?action=cimek&lapid=10&cikk=m980307.htm>, [03. 03. 2012.]
- Molter Péter: Falukutatás Bálványosváralján. In. *Hitel*. 1940–1941/3–4. 285–306.
- Nagy Áron: A romániai magyar történetírásról. In. *História*. 1987/3;
<http://www.tankonyvtar.hu/historia-1987-03/historia-1987-03-081013-7#>, [03. 04. 2012.]
- Pál Judit: Egyed Ákos nyolcvan éves. In. Pál Judit–Sipos Gábor (Szerk.): *Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2010. 7–9.
- Uő: Néhány gondolat az erdélyi újkori társadalomtörténet-írás helyzetéről. In. *Erdélyi Múzeum*. 2010/1–2. 10–17.
- Pataki József: Eredmények és feladatok a Székelyek történeti múltjának feltárásában. In. *Korunk*. 1957/2–3. 329–334.
- „... pályám egy nagy kaland volt...” *Beszélgetés Jakó Zsigmonddal*. Kérdezett: Lupescuné Makó Mária, 2006, március, Kolozsvár. In. *Erdélyi Múzeum*. 2006/3–4. 16–27; http://epa.oszk.hu/00900/00979/00418/pdf/EM-2006_67_03-04epa.pdf, [16. 03. 2012]
- Szabó T. Attila: A hetvenedik évforduló küszöbén 1986. In. *Emlékkönyv Jakó Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1996. 5–12;
<http://mek.niif.hu/02700/02717/02717.pdf>, [11. 03. 2012.]
- Uő: Az első munkatábor. In. *Hitel*. 1937/1. 51–65.

- Venczel József: Metamorphosis Transilvaniae. In. *Magyar Kisebbség*. 1998/3–4;
<http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&lapid=10&cikk=m980312.htm>, [03. 03. 2012.]

Levéltári források

- Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattára, Kolozsvár, Imreh István kézirathagyatéka.

Interjúk/beszélgetések

- Benkő Samu
- Csucsujá István
- Egyed Ákos
- Farkas Mária
- Kiss András